

I

PIRMOSIOS PAMOKOS

Pirmą vietą tarp labdarinių įveiksmių pas mus, be abejonės, jima laikraštija. Laikraštijai pasidėkavoti turime už tą visą, ką atsiekę esame Amerikoje. <...> Geresnio vadovo už viešąjį žodį mes neturime.
Jonas Šliūpas [989, p. 20].

Išivių bendruomenės formavimasis. Visame pasaulyje rasi žvirblį ir... lietuvi.

O jau Amerikos platybėse – tikrai. Atmetus legendas apie Naująją Aušrą-Niujorką įkūrusius lietuvius, nuo 1659 m., kai Naujojo Amsterdamo gubernatoriaus Stiuvensanto prašymu Vakarų Indijos bendrovės siūstas mokytojas ir gydytojas Aleksandras Kuršius (Cursius) išlipo Niujorke, išiviai iš Lietuvos traukė į Naująjį pasaulį ir kovėsi už jo laisvę Nepriklausomybės kare (garsiausiu tapo Tadeušas Kosciuška) ar prieš II Nepriklausomybės kare 1812–1815 m.², liejo kraują kare su seminolais, Meksika (1846–1848) ir Pilietiniame, kaip Henrikas Korvinas Kalusauskas, rūpinęsis sudaryti lenkų-lietuvių legioną ir buvęs 1863 m. sukilimo pagrindinės vyriausybės delegatu JAV; lenkai jį vadina pirmu Lenkijos diplomatinio atstovu, tokiu jį gali laikyti ir lietuviai.

Bet šie lietuvių būreliai – lašas prieš XIX a. antroje pusėje skurdo, gyventojų gausėjimo bei mažų uždarbių sukeltą ir Lietuvą apėmusią masinės emigracijos bangą iš Rytų Europos. Sakoma, 1863 m. sukilimas parodė kelią iševijai, baudžios panaikinimas 1861 m. jį palengvino, 1867–1868 m. badmečiai tūkstančius stumtelėjo juo, o gyvenimas varė naujus būrius (spėjama, iki XIX a. pabaigos JAV pasiekė 50 000–100 000 lietuvių), tad lietuvių emigracija buvo valstiečių uždarbio emigracija [976, p. 12], jos liūto dalį sudarė vaikinai nuo 18 iki 21 metų. Tam turėjo įtakos ir 1874 m.

² Tai buvo pasirinkimą – mirtis nelaisvėje ar „savanoriška“ tarnyba britų armijoje – turėję į jų rankas patekę Napoleonui tarnavę lietuviai [972, p. 15].

Rusijoje įvesta visuotinė karinė prievolė, pradėjusi ekonominės paskatas pinti su politinėm, nes aktyvėjančio tautinio judėjimo dalyviai emigraciją rinkosi vietoj grėsmės patekti į kalėjimą ar į tremtį Sibire.

Pirmieji emigrantai keliavo dar buriniais laivais tris–šešis mėnesius. Garlaiviai nusigaudavo greičiau, bet emigrantai grūsdavosi laivūgalyje – vadinamame „steerage“, kur šiaip kraudavo prekes. Anot liudytojo, tai buvo *šlykšti nuodinga praraja* [972, p. 26], bet viską atpirkdavo pelnas. Tik 1882 m. kongresas priėmė „Keleivių aktą“, reikalavusį, kad emigrantai Naujajame pasaulyje išliptų tokie, kokie įlipo Senajame – sveiki, jei tik pasisėkė, nes, Rusijai draudžiant emigraciją, teko slaptai kirsti Vokietijos sieną, o jos uostuose – saugotis sukčių. Niujorke emigrantai iš pradžių neužsibūdavo – taikėsi ištrūkti į aplinkinius ūkius ar Pensilvaniją, kur stigo darbo rankų šachtose. Laivams ėmus švartuotis Bostone, Filadelfijoje ir Baltimorėje, ateiviai pradėjo kurtis čia ir Naujojoje Anglijoje, vėliau patraukė į Vakarus, ypač prie Didžiųjų ežerų (į Detroitą, Klivlendą, Čikagą).

Pirmųjų lietuvių išeivių gyvenimas nesiskyrė nuo kitų tautų imigrantų. Nors XIX a. vidury airių, palaikytų perversmą rengusiais popiežiaus agentais, sukeltas slaptu politiniu sąjūdžiu virtęs priešiskumas ateiviams jau slopo, lietuviai dar pajuto jo pasekmes ir, regis, daugiausia kentė nuo į save panašių airių. Pasak liudytojų, jie skaldė *akmenimis jų galvas arba su panieka stumdydavo vienas nuo kito, iki pagaliau vargšas lietuvis nuvirsdavo kur gatvėj*, o policininkai tik juokdavosi [972, p. 13]. Šios ir kitos priežastys lietuvius, kaip ir kitus ateivius, vertė glaustis prie savųjų. Iš pradžių dalis jų gyveno bendrovių, kur dirbo, namuose, vėliau, prakutę, išsimokėtinai statėsi savus; daug šeimų laikė įnamiais viengungius vyrus. Glaudimasis sąlygojo ir darbo paieškas – paskui gerus uždarius aptikusius pionierius traukė kiti ir veik 1/4 lietuvių dirbo Pensilvanijos kasyklose, Baltimorėje ir Bostone vertėsi siuvėjo amatu, be to, Bostone daug jų dirbo audimo fabrikuose, Detroito – automobilių pramonėje, Pitsburge ir Klivlende – plieno lydymo, Čikagoje – metalurgijos įmonėse ir skerdyklose. Daugėjo ir užsiimančių savo verslu, ypač prekyba, laikančių saliuonus ir vaistines, besiverčiančių įvairiais amatais.

Tolesniu žingsniu tapo parapijų ir draugystėm vadintų šalpos draugijų kūrimas. Dauguma parapijų atsirado malšinant dvasios alkį ir tėvynės ilgesį, pačių pastangom statytos bažnyčios tapo užuovėja draugijoms ir mokykloms. Draugijų atsiradimą lėmė anų laikų socialinės apsaugos spragos ir šalpa buvo pirmasis punktas jų įstatuose, po jo eidavo tautiniai, religiniai ir kultūriniai reikalai. Draugijos dygo kaip grybai: po pirmos bendros su lenkais Šv. Vaitiekaus, įkurtos 1871 m. Šamokine, Pa. [842, p. 29], iki XIX a. pabaigos būta dar apie 500, dažniausiai vadintų šventųjų, rečiau, tautiniais – Vytauto, S. Daukanto ir kitų [972, p. 37] vardais. Steigtos ir teatro bei muzikos draugijos, chorai, „benais“ vadinti orkestrai, blaivybės³, karo, mokslo, politinės ir kitos draugijos. Paprastai, su retom išimtim, jų nariai buvo vyrai (laikui bėgant moterys ėmė kurti savas). Nusižiūrėjus į lenkus ir čekus, steigtos organizacijos, siekusios suburti visus lietuvius, juoba lenkai viliojo į sąvąsias. 1886 m. sukurtos iškart dvi – Susivienijimas visų lietuvininkų Amerikoje ir Susivienijimas visų draugysčių katalikiškų lietuviškų Amerikoje. Pirmajam po poros metų baigus savo veiklą, antrasis pasivadino Susivienijimu lietuvininkų Amerikoje (SLA), o 1901 m. skilo į Susivienijimą lietuvių Rymo katalikų Amerikoje (SLRKA) ir SLA.

Išieiviai žengė ir tautinio sąmonėjimo keliu – ėmė atsiriboti nuo lenkų. „Kalta“ buvo kalba: draugijų įstatai rašyti abiem, bet susiėjus vartota tik lenkų. Tai JAV praprususiems lietuviams ėmė kelti pasipiktinimą. Noras lietuvių kunigo ar religinių patarnavimų savo kalba baigėsi tuo, kad po įnirtingų kovų lenkai išstūmė lietuvius iš bendrų draugijų ir parapijų. Kovota ir dėl atskiro žmogaus, tai prisidėjo ir prie SLA nutarimo priiiminėti ne tik draugijas, bet ir pavienius asmenis, tačiau ne visada gelbėjo – daug lietuvių vedė lenkes ir liko prie lenkų, kaip ir mažiau sąmoningi bei nenorėję vėl apsikrauti mokesčiais naujų bažnyčių statyboms [972, p. 85].

1884 m. atkeliavus J. Šliūpai, bendruomenė ėmė skilti pasaulėžiūriniu pagrindu dėl jo propaguotos laisvamanybės. To pradžia laikomas Niujorke 1886 m. birželio 24 d. surengtas Lietuvos krikš-

³ „Priešai“ neatsiliko – būta savotiškų valkatų būrių, vienas – „Lietuviškų vagių ir mušeikų kuopa“ – taip siautėjo Pottsville, Pa., jog keli nariai buvo pasmerkti myriop 1898 m.

to 500-mečio minėjimas, tapęs veikiau jo pasmerkimu ir išsiūbavęs katalikų bei laisvamanių kovą dėl „sielų“. Tai liudijo ir išėivių sąmonės kitimą: Lietuvoje atrodęs monolitinis nuolankumas dvasininkams JAV sparčiai trupėjo. Jį skatino ir kovos dėl parapijų – dažnoje lietuvių pasijuto apgauti kunigų, vykdyusių vyskupų 1884 m. nutarimą, jog parapijos turtas priklauso vyskupui, nes ginčai baigdavosi teismuose ir ne visada parapijiečių naudai.

Pasaulėžiūrinę kovą sekė ir politinė, nulemta geresnių gyvenimo bei darbo sąlygų siekio, ypač čia pasižymėjo angliakasiai. Jų darbas buvo ir sunkus, ir pavojingas, o gyvenimas vertė dirbti lauklyklose jau dvylikamečius vaikus. Toks gyvenimas grūdino (teigiama, tik apie 10 proc. angliakasių mesdavo darbą). Menkas, bet, palyginti su kitų, geresnis uždarbis teikė pasitikėjimo. Ne veltui pirmosios parapijos ir draugijos atsirado Pensilvanijoje, ir, ko gero, niekur lietuvių taip aktyviai nedalyvavo profsąjungose bei streikuose, kaip čia, bei liejo kraują, kaip 1897 m. streiko metu, kai šerifo vadovaujamiems ginkluotiems vyrams prie Lettimerio kaimo apšaudžius streikuojančių koloną, tarp 21 žuvusiojo buvo 5 lietuvių, o 4 buvo sužeisti.

Laisvamanybė, kova už savo teises siejosi ir su socializmo plėtra, ją stiprino ir JAV pasislėpę 1905 m. revoliucijos dalyviai. Dar XIX a. pabaigoje ėmė steigti socialistų kuopelės, jų dalyviais tapo ir 1900 m. įkurto Lietuvių laisvamanių susivienijimo (LSS) nariai, 1905 m. įsteigta Amerikos lietuvių socialistų partija (1907 m. pervardyta į Lietuvių socialistų sąjungą – LSS). Socialistams linkstant prie internacionalinių pozicijų (ir 1907 m. atsisakius siekio Lietuvai turėti seimą [972, p. 301]), nuo jų atsiskyrė dalis laisvamanių, kuriems rūpėjo tautiniai reikalai. Tarp jų, gavusių „tautiečių“ vardą, vyravo inteligentai, verslininkai, medikai ir kiti, kuriuos Amerikoje įprasta vadinti „profesionalais“. Paskutiniame XIX a. dešimtmetyje ryškėjusio politinio išėivių susipratimo liudijimu buvo ir piliečių klubų steigimas, lydėjęs sąjūdį gauti JAV pilietybę. Jiems padedant siekta paveikti demokratų ir respublikonų partijas. Atsargumo dėlei dauguma iš greit įkurtų 35 klubų skelbėsi nepriklausomi, kad prirėikus palaikytų sau palankesnę pusę [972, p. 133].

Įžengus į XX a., kai išėivija ėmė skaičiuoti ketvirtą dešimtmetį ir turėjo vis augančias politines, visuomenines ir kultūrinės struktūras

(nes emigracija nesiliovė – 1899–1914 m. atvyko daugiau kaip 250 000 lietuvių), ėmė aštrėti švietimo problema, ir jau ne pradinio, bet aukštesniojo. Steigėsi švietimą rėmusios organizacijos, atsirado aukštojo mokslo židinys Valparaiso universitete netoli Čikagos. Čia amžiaus pradžioje apie 1000 lietuvių pasinaudojo galimybe už nedidelį mokestį turint vien pradinį išgyti aukštąjį išsilavinimą. Jie sudarė apie 95 proc. to meto išeivių inteligentijos. Nors lietuviai studijavo ir kituose universitetuose bei kunigų seminarijose, jie negalėjo pasigirti inteligentų gausa. 1916 m. duomenimis, lietuvių būta 40 gydytojų, 10 advokatų, 25 laikraščių redaktoriai, 25 leidėjai, 120 kunigų, 30 bankininkų, apie 3000 krautuvininkų, 2500 aludžių savininkų ir apie 10 000 įvairių amatininkų bei kvalifikuotų darbininkų. Jie sudarė tik apie 2% išeivių, bet buvo įtakinga grupė [976, p. 42], o išeiviai, turėdami geresnes galimybes nei tėvynėje plėsti akiratį, pasiekė aukštesnę kultūrą negu likusieji Lietuvoje.

Tautines idėjas į išeiviją nešė negausūs, dėl politinių priežasčių Lietuvą palikę inteligentai: J. Šliūpas, kunigai Antanas Burba, Antanas Kaupas, Jonas Žilius ir kiti, tapę tautinio, o vėliau ir srovinų judėjimų lyderiais. XX a. pradžioje jų gretas papildė nemažas būrys lietuvių, atvykusių į JAV su tėvais ir čia baigusiu mokslus.

* * *

Informacinės erdvės formavimasis. Sparti išeivių bendruomenės evoliucija stebina turint galvoje platybes, kur buvo išsibarsčiusios jų kolonijos (o juose vykę procesai buvo identiški). Daugiausia tai lėmė masinės komunikacijos priemonių ir informacijos sklaida⁴. Kelis dešimtmečius ji plito žodžiu ir spausdintais kanalais, įskaitant

⁴ Ir emigracijos augimas siejosi su informacija bei komunikacija – teigiama, ji prasidėjo nuo 1866 m. į JAV atvykusio marijono Andriaus Strupinsko laišku į Suvalkiją, aprašančiu gero gyvenimo perspektyvas; pasakišką gyvenimą žadėjo ir atitinkamą reklaminingą medžiagą platinę Vokietijos laivų bendrovių agentai; nugalėję Rusijos valdžios institucijų antiemigracinę propagandą [976, p. 17–18, 24]. Prisidėjo ir laiškam skirtas popierius su savamokslų išeivių poetų eilėmis ir tekstais apie gerą gyvenimą JAV, nors, būdavo, kad juose pasakota ir apie sunkumus. Tokiame laiške mažaraščiui išeiviui tereikėdavo pridėti kelis žodžius, o raštingesniųjų laiškuose būta *pilna pasididžiavimo, pasigyrimų – amerikiečiai dažniausiai giriasi Amerikoje tikrais „ponais“ tapę* [752, p. 94].

20 Informacinių kovų kryžkelėse

ir laiškus⁵, tik XX a. antrame dešimtmetyje prisidėjo kinas (tiesa, apie jį kol kas tenka kalbėti kaip apie epizodinį reiškinį).

Žodinės informacijos sklaidai naudotos bažnyčių sakyklos⁶ (propagandistais būdavo kunigai), parapijų renginiai. Dažnai, stant bažnyčias, rūsiai planuoti taip, kad būtų galima įrengti salę maždaug 1000 žmonių [735, p. 136]. Saliūnai, atsiradę su bažnyčiom, vėliau steigėsi šalia įvairiems renginiams statytų salių, vadinamųjų svetainių⁷. XIX a. pabaigoje klostėsi politinių ir bendrų su kitataučiaus mitingų tradicijos (ko gero, pirmasis buvo Lietuvos krikšto 500-mečio minėjimas, kur kalbėjo lietuviai, lenkai, žydai ir amerikiečiai).

Informacijos sklaida tokiuose renginiuose vadinta „prakalbam“, jos (sykiu su masiniais renginiais) lydėjo organizacijų suvažiavimus, pvz., XV SLA seime prakalbos surengtos vietos (Elizabeth, N. Y.) lietuviams apie tautinius ir ideologinius reikalus, o 1909 m. seimas prasidėjo eiseną, kurioje dalyvavo 2000 žmonių, septyni orkestrai, kalbas sakė lietuviai ir miesto meras, vakaras baigtas muzika, dainom ir baliumi. Amžių sankirtoj gimė tautinių švenčių idėja: 1889 m. SLA seimas nutarė kovo 4 d. – Šv. Kazimiero dieną – švęsti kaip tautinę su viešais minėjimais, o 1904 m. LLS seimas J. Šliūpo siūlymu – *įvesti į paprotį švęsti Tautinę šventę gegužės 1 d. su apvaikščiojimais darbininkiškos šventės* [363, l. 19]. Regis, tuo metu atsirado ir priešiškų kryptų atstovų viešų diskusijų tradicija, kur siekta pergalės diskutuojant tiek pasaulėžiūros, tiek ideologijos klausimais.

Suvokiant prakalbų reikšmę rūpintasi rengti oratorius: į S. Daukanto literatūrinės draugijos narių pareigas įėjo prakalbų rengimas,

⁵ XX a. antro dešimtmečio pradžioj sielotasi, kad lietuviai siuntinėja vieni kitiems anoniminius, šmeižikiškus laiškus, taip keldami tarpusavio pykčius [701].

⁶ Kad išlaikytų parapijiečius lietuvius, kunigai lenkai sakydavo lietuviškus pamokslus, kuriuos jų prašymu rašydavo pasauliečiai lietuviai, ypač tuo pasižymėjo D. T. Bačkuskas, dažnai įterpdavęs į tuos pamokslus vieną kitą tokį žodį, kuris iškreipdavo mintį ir sukeldavo juoko klausytojams [735, p. 126].

⁷ Saliūnų svarbą lietuvybei pripažino net priešininkai, sakysim, Juozas Tumas-Vaižgantas teigė, kad jie išeiviams lyg bažnyčia tėvynėje ir daugiau – klubas, svetainė, teatras, knygynas. *Viskas. Butas sandomas nebent tik tuo tikslu, kad būtų kur lovą nakčiai pasistatyti* [976, p. 41].

„Žirgvaikio“ nariai turėjo rengti mokslinius pranešimus, diskusijas, *lavintis kalbose* [363, l. 8]. Laikui bėgant srovės išsiugdė po grupę patyrusių, su prakalbom keliavusių prakalbininkų; kai kurios galvojo apie etatinius. Jų sėkmė lemdavo ir organizacijos likimą⁸, nes po prakalbų rinktos aukos ir gausintos jos gretos (pvz., po socialisto Karolio Rutkaus keturių mėnesių kelionės LSS pasipildė veik 300 narių, o mažiausiai keturiose kolonijose įsisteigė jos kuopos [752, p. 218]).

Kiek būta oratorių – nežinia, bet, regis, vis stigo, o jų pasirengimą liudija kad ir išlikę J. O. Širvydo paskaitų planai; norėdamas parodyti, kaip sakyti kalbas, J. Šliūpas išvertė V. Hugo kalbą [465]. Dėmesys skirtas ir laikysenai, sakysim, manyta, jog privalu vaikščioti po sceną, nes taip iškilmingiau [515, l. 73]. Ryškiausias to meto oratorius, be abejo, buvo J. Šliūpas. Aktyviai reiškęsi periodinių leidinių redaktoriai, prakalbas siejė su prenumeratos rinkimu [989, p. 239]. Beje, tai buvo sunkus darbas – paprastai kalba tęsdavosi ne trumpiau nei valandą, būta technines priemones naudojusią kalbėtojų kaip kun. Mykolas X. Mockus, vežiojęs aparatą paveikslams rodyti.

Renginiai virsdavo ne tik žodinių, bet ir fizinių susirėmimų arena – duždavo langai ir ausys kursdavo nuo triukšmo. Neišvengta ir kraujo, sakysim, 1913 m. Čikagoje per socialistų mitingą dingo šviesa ir pasigirdo duslus smūgis. Užsižiebus šviesai kalbėtojas F. Bagočius gulėjo paslikas, šalia – maišiukas su smėliu [984, p. 164]. J. Šliūpą dažnai gelbėjo jo grėsmingas stotas ar policija. Nebuvo „šventi“ ir socialistai, sužlugdę ne vieną dešiniųjų renginį.

XX a. pradžioje iš prakalbų išaugo paskaitos, ypač 1907–1912 m., kai itin rūpintis kultūrinis išeivių prusinimu. Manyta, jos užpildys lavinimosi spragas. Tą liudija ir rengėjų vardai – „Bostono Žmonių universitetas“, „Edwardsville, Pa. propagandistų kolegija“. Iš „Aušros“ draugijos Čikagos kuopos paskaitų kursų 1907 m. pabaigoje išaugo pradinė dieninė ir vakarinė mokykla. Tarp paskaitininkų buvo žymūs veikėjai – J. Šliūpas, Mikas Petrauskas ir kiti; J. O. Širvydo paskaitos išleistos atskira knyga („Kultūriški piešiniai“, 1912) [752, p. 252–54].

⁸ Organizacijos saliūno salę gaudavo nemokamai, nes po prakalbų daug kas likdavo gerti alaus [438, l. 214].

22 Informacinių kovų kryžkelėse

Pagrindinė komunikacijos priemonė buvo spauda. Tiek knygų, tiek periodikos leidybos pradininku tapo Mykolas Tvarauskas. 1875 m. jis išleido pirmąją knygą, 1879 m. rugpjūčio 16 d. Niujorke – laikraštį „Gazietą lietuvišką“ („Gazietą Lietuwiszka, rasztas paszwęstas del Lietuwninku Amerikoje“), kuris paliovė eiti po pusmečio dėl lėšų stokos. Kitas jo laikraštis – „Unija“ – pasirodė 1884 m. spalį ir gyvavo iki 1885 m. rugpjūčio. Po jo pliūptelėjo tikras tvanas – iki 1904 m. pasirodė daugiau nei 40 periodinių leidinių. Iš jų tautininkų orientacijos buvo „Lietuviškasis balsas“ (1885–1889), „Lietuva“ (1892–1920), iš dalies – „Vienybė lietuvininkų“ (vėliau – „Vienybė“, 1886–1985) ir kiti. Katalikiškiems nuo „Gazietos lietuviškos“ priskiriami „Garsas Amerikos lietuvių“ (1894–1899), „Katalikas“ (1899–1917) ir kiti. Paskutiniame XIX a. dešimtmetyje leista apie dešimt darbininkams skirtų laikraščių. Jų kryptis svyravo nuo laisvamaniškų iki socialistinių ir anarchistinių [989, p. 58]. Daugelis buvo lyg vienadieniai žiedai, nuvytę dėl menko išėivių išsilavinimo (apie pusę jų buvo beraščiai), jų įtaką ribojo mažas skaitytojų ratas⁹.

Po 1904 m. šalia anksčiau leistų iki karo pasirodė daugiau kaip 50 naujų įvairaus pobūdžio, periodiškumo ir gyvastingumo leidinių, reikšmingiausi buvo: katalikų „Draugas“ ir „Darbininkas“, socialistų „Laisvė“ ir „Naujienos“, tautininkų „Ateitis“, „Dirva“. Ėjo skirtingų pasaulėžiūrinių kryptių teoriniai visuomeniniai ir kultūriniai leidiniai (žurnalai „Pažanga“, „Naujoji gadynė“), moterims ir moksleiviams („Moterų balsas“, „Moksleivis“), literatūros („Aidas“), mokslo populiarinimo („Laisvoji mintis“), muzikos („Muzika“), pagausėjo humoristinių ir satyrinių. Tai liudijo periodikos aukštesnę kokybę, be to, ir po spaudos draudimo panaikinimo išėiviai lenkė Lietuvą leidinių kiekiu (iš viso iki 1919 m. JAV leisti 145, o pridėjus abejotinus siektų gal 170 [989, p. 39]). Pagrindiniai jos tipai buvo savaitraštis ir mėnesinis žurnalas. 1914 m. pasirodė dienraščiai „Naujienos“ ir „Katalikas“, 1916 m. – „Draugas“. Leidybos centrais tapo Pensilvanija, Niujorkas, Čikaga ir Bostonas.

⁹ A. Miluko žodžiais, *taip ir dabar 1892 metais žymiai pasididinusiam išėivių skaičiuje trys šimteliai „Vienybės L.“ ir apie porą šimtų „Apšvietos“ skaitytojų buvo it lašas vandens jūroje* [842, p. 100].

Gyvenimas parodė, kad leidėjas iš entuziazmo neišgyvens, tad ėmė steigti leidybos draugijos ar bendrovės kaip „Tėvynės mylėtojų draugija“ (TMD), kurios tvarkėsi kooperatiniais pagrindais (už tarp narių platintas akcijas gautos lėšos buvo leidybos pagrindas). Leidyboje, nepaisant dalyvių tautinių-ideologinių motyvų, stiprėjo komercinis pradai, suvokdami jo neišvengiamumą laikraščių leidėjai ieškojo reklamos, o knygų – komerciškai paklausių rankraščių (ypač tuo kaltinti laikraščio „Saulė“ leidėjai, bet jos auditorija buvo labai didelė, be to, veik visuotinai pripažinta, kad ji įpratino išėivius skaityti¹⁰). Šios institucijos, ypač į leidybą atėję verslininkai, suvokė, jog išlaikyti laikraštį ir gauti pelną galima tik derinant leidybą su artimais verslais. Paprastai didžiųjų leidinių leidėjai turėjo spaustuves, leido knygas, prekiaavo spauda ir užsiimdavo kitais verslais (sakysim, Antanas Olšauskas, kaip dar keli, turėjo banką). Didžiausi „koncernai“ buvo šeimyninės Bačkauskų („Saulė“), Paukščių („Vienybė“) ir Tananevičių („Katalikas“) firmos, A. Olšausko „Lietuva“ ir kiti. Jų ir kitų pastangomis iki 1904 m. JAV pasirodė per 700 knygų, dar tiek – iki 1918 m. Leidėjų profesinę veiklą lėmė ir jų politinė orientacija, sakysim, A. Olšauskas buvo artimas tautininkams, Paukščiai svyrudavo tarp katalikų ir tautininkų, reikšmingiausi socialistų leidėjai buvo S. Michelsonas („Keleivis“), Pijus Grigaitis („Naujienos“).

Augimas vyko veik savamokslių pastangomis ir turėję menkiausią laikraštinio darbo patirtį (dažnai sukauptą bendraujant su Rytų Prūsijoje leistas laikraščiais) buvo aukso verti. Nenuostabu, kad profesionalios išėivių laikraštijos pradžia susijusi su „Aušros“ redaktoriumi J. Šliūpu. Ko gero, pirmasis žurnalistiką JAV universitetuose bandė studijuoti „Darbininkų vilties“ leidėjas ir redaktorius Vincas Šlekys, kiti geriausiu atveju lavinosi savarankiškai, kaip 1889–1890 m. „Vienybė“ redagavęs Antanas Turskis, teigęs, jog buvo susipažinęs su žurnalistikos knygom, Europos ir JAV periodika [990, p. 34]. Tik XX a. pradžioje ėmė daugėti baigusiu mokslus JAV (pora – Leonardas Šimutis ir Jonas Hertmanavičius – studijavo

¹⁰ Anot amžininko, išėiviai pasakas *labai mėgo <...> Bedarbės ar streiko metu Penssylvanijoje Bačkausko leistos pasakos būdavo gaudomos ir skaitomos. Vieni skaitė, kiti klausėsi. Vėliau, klausimų paskatinti, kai kurie pradėjo patys mokytis skaityti. Tokiu būdu, galima sakyti, Bačkauskas daugelį skaityti pramokė* [752, p. 174].

ir žurnalistiką [989, p. 91]), bet ne tiek, kiek leidėjams norėjosi ir reikėjo. Teko patiems rūpintis profesiniais klausimais – kairieji diskutavo dėl vadinamųjų privačių socialistinių laikraščių, išleista ir spaudos klausimus lietusį vokiečio J. Sterno knyga „Įtekmė sociališkų sanlygų ant visų kultūros šakų“, E. Loeblio „Kultūra ir spauda“, katalikai skelbė medžiagą apie kitų šalių katalikišką žurnalistiką, 1909 m. „Vienybė“ – J. O. Širvydo patarimų ciklą „Pirmieji žurnalisto žingsniai“. Apie žurnalistikos studijas ir mokymo programas 1914 m. rašė „Laisvoji mintis“, spaudos teorijos klausimai aptarinėti laikraščių rubrikose „Ką rašo laikraščiai“, „Peržvalga“, „Nauji raštai“ [991, p. 21]; dėta patarimų, kaip rašyti korespondencijas¹¹. Periodikos jėga gerai suprasta – gali daugiau nei prakalbininkų kelionės ir geriausiai mobilizuoja tautą iškilus pavojui, nes turi *milžinišką organizacinę ir solidarines dvasios jėgą. Ne veltui tad Napoleonas pavadino spaudą „šeštąja pasaulio viešpatija“*; žinoti ir 1911 m. Vokietijoje skambėję raginimai steigti spaudos ministeriją [804]. Leidinių kokybei kenkė menkos redaktorių algos (kad ir geresnės už darbininkų, sakysim, siuvėjadamas J. O. Širvydas per savaitę gaudavo septynis dolerius, o redaktoriaudamas iš pradžių 12, vėliau – 15 [752, p. 195]), neretai jie prisidurdavo iš kitur ar palikdavo postą, bet laikui bėgant didiesiems laikraščiams teko ieškotis kelių redaktorių, ir visiems darbo užteko, nors kitąsyk trukdydavo leidėjų kišimasis; apskritai prasti jų ir redaktorių santykiai buvo kone tradicija [989, p. 83–85].

Spaudos įtaka priklausė ir nuo galimybių gauti informaciją, ir nuo jos pateikimo. Lengviausia būta su informacija apie įvykius JAV (remtasi vietos spauda). Informacijos apie įvykius Lietuvoje semtasi iš Rytų Prūsijoje, o po 1904 m. – iš Lietuvoje leistos spaudos. Neretai perspausdinti ištisi straipsniai ar keistasi medžiaga, šiuo atveju Europos lietuvių spauda atiduodavo neatitikusią jų krypties, tikslų ar taktikos; savąją stokodami išėiviai

¹¹ Trumpai ir aiškiai, nes ilgesnė neretai blogesnė ir atminti, kad yra dešimtys norinčių, kad jų korespondencija tilptų laikrašty, o ilga ir nesvarbi atima iš jų šansą. Rašyti, kas įdomu visiems, nesistengti sukelti polemikos, nes iš to retai būna naudos, ir teisingai, tik tai, kas nutiko, be pamokymų nuo savęs, tą padarys redakcija, jei reikės, be slapyvardžio pranešti tikrą vardą. Nerašyti apie tai, ko nežino, nevertoti nemandagių žodžių ir pravardžių; siųsti tuojau, kitąsyk menka, bet tuoj atsiūsta, vertingesnė už svarbią, bet pasenusią [794].

retai siuntė [990, p. 186–7]. Rašiusieji Lietuvos laikraščiams raginti neužmiršti ir išeivių, nemažai jų, atvykę į JAV, toliau rašė išeivių spaudai. Tarp tokių korespondentų buvo nemažai žymių veikėjų (Vincas Kudirka, Jonas Basanavičius, Jonas Mačys-Kėkštas ir kiti). Kai kurie laikraščiai turėjo korespondentus Lietuvoje ir nurodydavo, kad žinios gautos iš jų. Kitąsyk leidėjai skatindavo Lietuvoje reaguoti į jų publikacijas ir siųsti atitinkamą informaciją („Vienybė“ apie 1892 m. išleistame atsišaukime „Mieli broliai, kurie brangioje tėvynėje gyvendami turite nešti sunkų jungą svetimtaučių“ raginta siųsti redakcijai persekiojimo faktus). Informacijos šaltiniu buvo ir iš išeivių gauti giminių Lietuvoje laišakai, paprastai naudoti anonimiškai; žinios imtos ir iš kitataučių periodikos Europoje, įskaitant rusišką (sakysim, iš „Vilenskij vestnik“ patirta apie artėjantį spaudos draudimo panaikinimą).

Kolonijų naujienos kauptos remiantis korespondentų tinklais, jais siekta apimti bent didesnes. Kartais korespondentams mokėta, kaip darė „Lietuva“ (beje, ši jų turėjo Vilniuje, Tilžėje, Berlyne ir Ženevoje) [997, p. 165]. Naudotos ir kitų laikraščių publikacijos, kitąsyk – atskirose rubrikose; tiesa, retai nurodant, iš kur imtos ir atmiešiant palankiais ar satyriniais komentarais. Iš dalies tam padėjo redakcijų keitimasis leidiniais. Paspirtis buvo organizacijų siekis pateikti savo informaciją, tarkim, seimuose sudarytos spaudos komisijos parūpindavo žinių išeivių, vėliau – ir JAV spaudai, ypač rūpindamosi jų tikslumu (1904 m. SLA seimas priekaištavo laikraščiui „Žvaigždė“ už skubą pagarsinti, jog neįsileido jos atstovo, kai visi žurnalistai dalyvavo nuo pradžios [363, l. 29]). Rūpesčiu informacijos kaupimu (o sykiu jos apie lietuvius sklaida) laikytinas ir prieškarinis susitarimas su Niujorko viešąja biblioteka įrengti lietuvių literatūros ir lituanistikos skyrių slavų ir latvių literatūros salėje; leidinius žadėjo siųsti ir Lietuvos leidėjai [369, l. 27].

Per kelis dešimtmečius nusistovėjo ir informacijos pateikimo formos. Laikraščiai pranešdavo pasaulio ir JAV naujienas, įvykius kolonijose, daugiausia – žinutėmis ir korespondencijomis; daugėjo ir analitinių poleminių straipsnių apie pasaulėžiūros, ideologijos ar tautines problemas, neretai paremtų diskusija su oponentų spauda. Dažnai prieš ją nukreipti tekstai spausdinti kaip specialūs rinkiniai, didelių sukrėtimų metu spaudoje populiarūs buvo

atsišaukimai. Vystėsi ir komentaras, ypač išpopuliarėjo satyrinio pobūdžio formos (replika ir kitos), bet dėl autorių profesinių įgūdžių stokos bei ideologinės kovos karščio jos neretai kėlė nemenkų etinių problemų, nes būdavo nukrypstama į įžeidinėjimus. Sakysim, J. Šliūpui ėmus leisti laikraštį „Lietuviškasis balsas“, oponentai jį apšaukė „Šliūpovičiu“ (atseit rusas ar jų agentas, „broliškos lietuvių–lenkų vienybės ardytojas“), *durnium, judošium, Jonu Balvonu*, o laikraštį – *draiskalu*. Šis irgi žodžių nerinko – „Vienybę“ išvadino *niekšų leidžiama Durnybe, purvina paklode* ir pan., apsižodžiavimui naudotos net eilės [984, p. 122–3]¹². Socialistai satyrą vadino pataikavimu žemiems instinktams vaikantis populiarumo¹³, kartais ji atvesdavo laikraštį į teisiųjų suolą. Pvz., 1897 m. tokiam Sungailai įdavus D. T. Bačkauską už jo „Saulės“ „Taradaikos“ skyrių teismas nubaudė 1000 dol. [842, p. 121]¹⁴

Tiesa, metams slenkant tonas kiek švelnėjo, bet problema liko ganėtina rimta ir vertė leidėjus galvoti apie profesinį susitelkimą. Jo apraiškos pastebimos nuo leidybos pradžios, kai vienam ar kitam laikraščiui leisti steigtos draugijos kaip Lietuvių mokslo draugija „Lietuvių balsui“. 1901 m. veik neišgirstas „Saulės“ raginimas šaukti leidėjų ir redaktorių suvažiavimą. Idėja atsimita 1903–1904 m., patyrus apie lenkų ir slavų laikraštinių suvažiavimus, ir 1907–1908 m., diskutuojant apie tokį Lietuvoje. Pirmieji žingsniai žengti

¹² L. Šliūpienė taip vyro priešininkus išvadino eilėrašty „Į Paukštį ir Tamašauską: ...*Susėdę asilai gudrius daiktus rašo, / Ir sudėję rankas visus žmonės prašo, / Kad jų klausytų, juos guodotų, mylėtų, / Ir už tuos pamokslus doleriukus dėtų. / Aptemę žmoneliai savo pelną krauna, / Kad tie du asilai mus Lietuvą rauna... / Pons Paukštis bagotas, tai tik ne lietuvis / Jam gėdą daro prigimtas liežuvis; / Graži jam lenkų varna, o mūsų žirgelis / Yra dėl jojo kaip niekšas daiktelis! Oi niekše tu Paukšti, kai tai pamatytų / Mus Vytautas garsus, kaulus išbarstytų... / Taip, broliai lietuviai, jeigu mes klausysime / To asilo, mokslų, laimės nematysime. / Kam jis mus verčia į lenkų vergystę, / Kad mes galim kelti Lietuvos ponystę... / Broliai lietuviai, tai nėra „Vienybė“, / Pritinka geriausiai jai vardas „Durnybė“, / Nes mūsų vienybė yr visai kitokia / Tu patsai, broli, apdūmok, tai moki. Idant mums pakelti Lietuvą brangiausia, / Reikia jai suteikt Laisvę kuo greičiausiai... / Bėkim mes nuo jojo, kaip nuo velnio juodo, / Bėkim nuo to Paukščio, nuo jo baisaus kuodo... Apie J. Šliūpą irgi rašyta eilė kaip, 1886 m. „Vienybės lietuvininkų“ eiliuotame velnio ir „Lietuvių balso“ dialoge „Velnius ir Balsas“ [842, p. 223].*

¹³ „Keleivio“ skaitytojų skaičiaus perkopimas kitąsyk per 20 000 ribą aiškintas jame spausdintais feljetonais „Džian Bambos spyčiai“ [991, p. 29].

¹⁴ Teigiama, „Saulės“ prenumeratoriai galėjo rašyti jai apie viską, kas nepatiko *kuo juodžiausiai ir kuo bjauriausiai*, „Saulė“ viską *apgludins, apdailins ir leis Taradaikai ar Baltruvienei išbliauti be jokio užkaitimo*. Atseit tuo naudojosi su moterimis susipykę jauni vyrukai.

1909 m. pabaigoje, paraginus „Katalikui“ [990, p. 133–4]. 1910 m. I redaktorių ir leidėjų suvažiavimas įsteigė Amerikos lietuvių spaudos draugiją (ALSD) padėti laikraščiams *rimtai žengti (nors ir ne vienais keliais) prie vieno tikslo: žmonių švietimo ir informavimo skaitytojų sulig mūsų gyvenimo ir viešų reikalų* [367, l. 26]. Suvažiavimo iniciatorius buvo J. O. Širvydas, jame dalyvavo to meto leidybos žiedas: J. Paukštis, J. Tananevičius, J. Šliūpas ir kiti. Iš viso 13 asmenų; deja, vėliau jų ratas beveik nebedidėjo ir ALSD tepriklausė septyni laikraščiai.

ALSD nariai ją laikė ir visuomeniniu susivienijimu, tad suvažiavimuose rasdavo laiko padiskutuoti ir, sakysim, apie teatrinių pastatymų lygį, bet liūto dalis teko profesiniams reikalams. Svarstytos rašybos problemos, tačiau sutarus, kad išeiviams jos per sunkios, kviesta bent iš dalies ją suvienodinti ir laikytis J. Jablonskio vadovėlio rašybos, o svetimų kalbų žodžius ir vardus rašyti kaip ir toje kalboje, iš kurios kilę, ar imti iš šaltinių. Kol sudaryta komisija terminologijos tvarkymui rinko medžiagą terminologijos ir rašybos vadovėliui, laikraščiams rekomenduota lygiuotis į geresnių, ypač Europos lietuvių, terminiją ir rašybą [369, l. 28]. Jau I suvažiavime spręstas dienraščio klausimas, tiesa, tesutarta iki kito išsiaiškinti jo galimybes, tam metus laikraščiuose dėti iškerpamus kuponus su pažymėtom vietom parašui ir adresui, pritariantys dienraščiu turėjo juos siųsti redakcijoms. Nežinia, kaip baigėsi apklausa, bet II suvažiavime patyrus, jog „Katalikas“ ir „Keleivis“ leis dienraščius, jiems palinkėta sėkmės. Moterims pasiskundus, kad spauda nesirūpina jų reikalais, laikraščiams patarta įsivesti moterų skyrius, o pripažinus, jog trūksta straipsnių vaikams, palinkėta, kad kas imtųsi leisti mėnesinį iliustruotą laikraštį vaikams su moterims skirtu skyriumi. Beje, Filadelfijos „Rašytojų ratelio“ atstovui Antanui Žymantui pasiūlius burtis autoriams, kad priverstų leidėjus mokėti honorarus ir rūpintis spaudos lygiu, nutarta steigti Lietuvių rašytojų draugiją [368, l. 109]. Draugijai teko spręsti ir santykius su spaustuvininkais, kurie I suvažiavimui atsiuntė reikalavimus dėl trumpesnės darbo dienos, švaros spaustuvėse ir kitus¹⁵.

¹⁵ Jiems atsakyta, kad priimtini tik smulkūs reikalavimai (dėl švaros, apšvietimo ir t. t.), nes JAV spaustuvininkų profsąjunga nesutiks su jų reikalavimais [368, l. 85–6].

Nuolatinė opa buvo etika, visi sutikdavo, kad *nupuolusi* ir reikia kelti, tad žadėta nedėti šmeižikiškų straipsnių, nesikišti į organizacijų reikalus (nors sutikta, kad kritiškas žvilgsnis į jas pageidautinas), dėti protestus, jei jų teisingumas įrodomas, atmetus tuos, kur būtų *nešvarūs išsireiškimai ar nemandagūs užsipuldinėjimai ant ypatų* be patikimų faktų. Nuo XIX a. atsirado praktika dėti straipsnius, su kurių teiginiais leidėjai nesutikdavo, bet ji visuotinai neprigijo [989, p. 72-4]. Toleranciją stengėsi remti ir ALSD, raginusi turint ką nors užgaunančią medžiagą siųsti jiems nuorašus reikalaujant pasiaiškinimo, o gavus – spausdinti su medžiaga, nesulaukus per dvi savaites – dėti vien šią. Būta ir kitų siūlymų, bet jie liko tik popieriuje, kaip ir, sakysim, pripažinus satyros naudą, reikalavimas, kad būtų padori ir nepartinė, nes skirta *rodyti ir gydyti visuomenės žaizdas švarios ir etiškos pajuokos keliu*. Panašiai atsiliepta ir apie karikatūras [368, l. 102]; galvos skausmą kelė skelbimai, ypač apgaulingų medicinos organizacijų ir kitų sukčių. ALSD suvažiavimuose steigtos komisijos sudarinėti nedėtinų sąrašą – melagingų ir piršlybų, bet jos nieko nepasiekė, nes nuo reklamos priklausė leidinio gyvastis (vidutiniškai iš aštuonių puslapių laikraštyje du trys tekdavo reklamai) [989, p. 35].

Su profesine etika siejasi ir ALSD diskusija dėl slapyvardžių. Buvo sutarta korespondencijas dėti su tikrais autorių vardais, o slapyvardžius naudoti tik išimtinu atveju. Neketinta taikstyti su autoriais, kurie vienu slapyvardžiu spausdinosi viename laikrašty, o kitame, prisidengę kitu, patys save kritikavo.

Žodžiu, ALSD nesėdėjo rankų sudėjusi, bet nesuvienijo visų leidinių dėl srovinių susiskaldymo¹⁶, tad jos veikla darėsi simboliškesnė, o ji pati – vidurinės srovės draugija. Aišku, kitų tai netenkino, todėl 1913 m. atsirado penkių socialistinių laikraščių susivienijimas „Sandora“ ginti *darbininkų reikalus ir remti jų kovą prieš kapitalizmą* bei skleisti *mokslinio socializmo idėjas* [990, p. 161]. Bet jai koją pakišo ideologiniai socialistų nesutarimai, ypač diskusija dėl privačių socialistinių laikraščių. Radikalai reikalavo, kad spauda

¹⁶ Pyktasi taip, kad jei arti nebūdavo savos srovės spaustuvės, leidėjai užsakymus atiduodavo kitataučiams, numodami ranka, jog amerikiečiai, nemokėdami kalbos, iškraiptydavo tekstą [369, l. 15].

priklausytų politinei organizacijai, o dešinieji – „Keleivis“, „Naujie-nos“, iš dalies „Laisvė“ – nesutiko. Juos palaikė socialistinei spaudai siekusi vadovauti „Sandoros“ vadovybė. Vėliau nauja jos vadovybė laikė vidurio pozicijos, bet tai menkino draugijos įtaką, ir jai nepavyko tapti vieninga socialistų profesine žurnalistų organizacija [1990, p. 164–6].

1915 m. susikūrė Amerikos lietuvių katalikų spaudos draugi-ja, bet ji daugiau sprendė platinimo problemą. Kad suprastume jos sudėtingumą, dera atminti atstumus tarp kolonijų, tad išveivai turėjo savo kelių dešimtmečių knygnešių „gadybę“. Jos nuopel-nas, kad ne vienas išveivis išmoko skaityti ir rašyti, veik kiekvienoje šeimoje atsirado bibliotekėlės. Knygnešiai (vadinti „pedlioriais“ nuo angliško žodžio „peddler“ – pirklys), dažnai būdami laikraščio agen-tais, rinko jam (ar jiems, jei atstovavo keliems) prenumeratorius ir prekiaavo knygom bei popieriumi laiškam. Kai kuriems tai buvo gyvenimo šaltinis, nes iš leidėjų gaudavo 25–50 proc. nuolaidas. Vieni apsiribodavo savo kolonija, kiti su spaudos pilnais lagami-nais keliavo po miestus, ieškodami lietuvių. Vieno liudijimu, jam geriausiai sekėsi šeštadienį vakare, vyrams grįžus su algom, ir sek-madienį rytą, kai eidamas gatve girdėdavo, kur dainuojama ar gro-jama, ir, patraukęs į tą pusę, paprastai rasdavo lietuvius, o iš jų sužinodavo apie kitus; neretai ne vieną „auką“ užtikdavo saliūne.

Knygnešių darbas Amerikoje irgi buvo pavojingas, tik, skir-tingai nuo Lietuvos, pavojus tykojo iš priešiškos pasaulėžiūros lietuvių (nors pyktasi ir su konkurentais). Deja, tenka kliautis kairiųjų knygnešių liudijimais. Pvz., anot C. K. Brazevičiaus-Bra-ze, jis, pasiūlęs moteriškai „Keleivį“, vos negavo su šluota, bet kai ši paklausė, ar neturi laikraščio su humoristiniais Maikio ir tėvo pasikalbėjimais, gavo ...tą patį juos skelbusį „Keleivį“, o Braze-vičiaus bendras Šatas įsiūlė knygą „Socialistai ir kunigai“ (socia-listų moteriškai nereikėjo, bet kunigai – kitas dalykas...). XX a. pradžioje knygnešio darbą pradėjusį Praną Lavinską patyręs Bal-trus Depereckas mokė turėti škaplierių ir rožinį apsaugai nuo davatkų, bet jie nepadėjo viename Pensilvanijos mieste kunigui prisakius žmonėms nelaikyti ir neskaityti „cicilikų“ raštų, o jei skaito įnamiai – vyti lauk.

Erškėčiuotas buvo ir žymiausio platintojo protestantų kunigo M. X. Mockaus kelias. Jis prekybą jungė su paskaitom, kur savi-tai aiškino Šventą raštą: nuvykęs į koloniją, jas skaitydavo kelis vakarus, o baigęs pridėdavo, kad jei klausytojai nori daugiau suži-noti, gali pirkti knygą. Kas vakarą siūlydavo po vieną ir parduoda-vo kelis šimtus egzempliorių. Jis turėjo gerą balsą ir sugebėjo argu-mentuoti savo nuomonę, tad katalikų kunigai skųsdavo jį kaip anarchistą, jam teko pasėdėti už grotų, kol galop pabėgo į Meksi-ką, bet neturėjo, iš ko gyventi, ir grįžo jau be sveikatos į JAV, kur netrukus mirė.

Dar spauda prekiaavo išėivių knygynai¹⁷, įvairios parduotuvės; draugijos ir organizacijos steigė bibliotekas¹⁸. Nusiziūrėjus į ame-rikiečius kurtos platinimo agentūros, vadovaujamos sutartis su lei-dėjais sudariusio spaudos agento, o spaudą platino samdyti ber-niukai. Neretai skleistos literatūros pobūdis priklausė nuo agento pažiūrų. Daug jų turėjo socialistai, tad 1914 m. „Draugas“ džiau-gėsi vienoje Čikagos parapijoje įsteigta agentūra, kurios vaikai prie bažnyčios ar eidami per namus platino „Draugą“, „Kataliką“ ir „Lietuvą“ [707].

Platinimui skatinti laikraščiuose dėti skelbimai apie leidinių tu-rinį ir įsigijimo sąlygas, bet paprastai savo srovės. Tačiau leidėjų ir platintojų santykius neretai temdė pastarųjų gaišatis atsiskaitant.

* * *

Informacijos vieta formuojantis išėivių bendruomenei. JAV išėi-viai ilgainiui suprato laisvos informacijos sklaidos masinės komu-nikacijos kanalais naudą siekiant tikslų ne tik bendruomenėje, bet ir amerikiečių bei pasaulio visuomenės užuojautos, o perimta pa-tirtis spėriai taikyta savo tikslams. Iš pradžių negrabiai, klystant ir mokantis iš klaidų, kiek leido žinios, jėgos ir galimybės¹⁹. Žvel-giant į tuos metus matomi ir informacinės priešpriešos pavyzdžiai,

¹⁷ Jau apie 1884-uosius Shenandoah, Pa. knygyną turėjo Jonas Bobina [842, p. 72].

¹⁸ Gal ne tokias dideles, kokią įsivaizdavo A. Burba, 1900 m. raginęs steigti Ameri-kos lietuvių biblioteką ir paaukojęs daug savo knygų [972, p. 137].

¹⁹ Savo klaidų, nes vargu ar kas žinojo apie 1863 m. Kalusausko išleistą atsišaukimą į amerikiečius, pradėtą steigti moterų komitetą 1863 m. sukilėliams remti ir 200 lenkų, lietuvių ir čekų protesto demonstraciją Niujorke, JAV dėl gerų santykių su Rusija išdavus jai kažkokį Miliauską ir du rusų armijos dezertyrus [972, p. 18].

ir užuomazgos veiksmų, kuriuos šiuo metu įprasta vadinti ryšiais su visuomene.

JAV RSV tradicijos senesnės nei pati nacija. XIX a. pabaigoje lietuviai tapo masinio spaudos agentūrų steigimo liudytojais, o XX a. pradžioje atsirado pirmosios RSV firmos, tad buvo iš ko mokytis. „Lietuvoje“ pasirodė JAV periodikos istoriko ir teoretiko V. Irvino studijos ištraukos, kitų teoretikų darbai apie spaudos funkcijas, ryšius su visuomene, žurnalisto ir leidėjo santykius ir t. t. Minėtoje E. Loeblio knygoje aptarti spaudos vaidmens formuojant viešąją nuomonę, spaudos ir politikos santykių klausimai; vertėjas įdėjo ir lietuviškų pavyzdžių [991, p. 21]. J. Šliūpas knygoje „Bestiality of the Russian Czardom Toward Lithuania“, 1891 („Rusijos carizmo žiaurumai Lietuvoje“) ragino imtis lobizmo Vašingtone ir siūlė tarptautinės propagandinės akcijos, informuojant pasaulį apie Lietuvą bei ieškant jai paramos, planą [996, p. 53].

Regis, išėiviai greit suprato, jog ideologijos ir informacijos sklaidai reikalingos stiprios struktūros ir veiksmai²⁰. Sakysim, 1900 m. LLS seime Petras Mikolainis tarp vienijimosi tikslų minėjo švietimą ir tam būtiną literatūrą kaip svarbiausią kovos priemonę bei įtikino vietoj laikraščio leisti pigias mokslo populiarinimo knygas už įsteigto propagandos platinimo fondo stojamuosius mokesčius [360, l. 21]. LSS steigimas teisintas ir pagalba Lietuvoje *platinti susipratimą arba idėją socializmos*; įskaitant paramą revoliucinės literatūros leidimui [363, l. 37–8], o tarp uždavinių buvo kova ir su katalikais bei darbininkų susipratimo kėlimas leidžiant savo organą, knygas ir rengiant paskaitas. Naujų narių pritraukimui socialistai planingai rengė diskusijas ir prakalbas, rėmė lėšų propagandai sto-kojusias kuopas. LLS suvažiavimas 1908 m. leido kuopoms steigti agitacijos fondus atsišaukimų leidybai vietos rinkimų metu (beje, siūlyta kurti JAV socialistų propagandos biurą, bet po entuzias-tingo pritarimo nutarta, kad tai amerikiečių reikalas) [365, l. 17].

Literatūrinę komisiją turėjo SLA, jo seimuose kalbėta apie kny-gų leidybą, finansuojamą iš 1888 m. įsteigto vadinamojo Tau-tinių centų fondo (jį sudarė narių mokėti „tautiniai centai“).

²⁰ Tiesa, dirbančios visuomeniniais pagrindais; užuominos apie informacinius biu-rus pasirodė tik prieš karą, bet omeny turėti padedantys naujai atvykusiems įsikurti JAV [927].

Panašius fondus steigė kitos organizacijos ir draugijos. Savo idėjų sklaida tarp imigrantų rūpinosi profsąjungos. Tarkim, 1905 m. „Vienybė“ įdėjo 32 angliakasių profsąjungos straipsnius. Amžininkų liudijimu, spauda buvo stipri draugijų plėtros atrama, nes per ją *eidavo visi patarimai ir veiklos aprašymai* [752, p. 197].

Prie informacinės sklaidos veikiant išeivijos ideologinį ir politinį gyvenimą priklauso ir kova už atsiskyrimą nuo lenkų²¹, lietuvių buriančių organizacijų kūrimas, kovos epizodai srovėse ir tarp jų. Dar „Gaziet Lietuviška“, nors M. Tvarauskas laikėsi unijinių pažiūrų, žadino tautinį lietuvių susipratimą ir pasisakė už skyrimąsi, o unijinis nusiteikimas ir lėmė leidinio žlugimą. „Unijos“ pabaigą priartino leidėjo išsiskyrimas su J. Šliūpu, vos joje ėmė *lietuviška dvasia dvelkti*²². Išskyrė – į priešingą pusės: M. Tvarausko įtaka mažėjo, J. Šliūpo – augo. 1885 m. jis suorganizavo Lietuvos mylėtojų draugiją (LMD) ir liepos 2 d. ėmė leisti „Lietuviškąjį balsą“, dirbdamas po 18 val. per dieną. Vargą atpirko galimybė skelbti laisvamaniškas pažiūras ir pulti lenkus bei sulenkėjusius lietuvius. Kaip atsakas 1886 m. vasario 10 d. Plymouthe, Pa. pasirodė J. Paukščio bei Antano Pajaujo leista ir D. T. Bačkausko redaguota „Vienybė“ (tai liudija ir žodis į skaitytojus: *Nemislįjem west wajnos su polskom gazietom ba turyme ta iszminti jog esame kudiķes vienos Motinos Tewiszkes, o szlektas tas pauksztis kur in sawa lizdą dergie... wysom sylom busime apgintojejs mušu pravradniku dwa-syszku, o per taj mumis Diewas pabagaslowis ir Karaliene Lianku lajkis savro apieko...* [984, p. 121]; siekis užglostyti tautų prieštaravimus pakartotas ir angliškoje spaudoje [842, p. 255]).

Leidėjų nesantaiką pakurstė varžytuvės dėl susivienijimo. Pirmas apie jį prabilęs kun. A. Varnagiris buvo „Vienybės“ bendra-

²¹ Spaudos informacija apie kivrčus su lenkais auadrino. Sakysim, Plymouthe, Pa. 1890 m. palaidojus du lietuvius bendrose su lenkais kapinėse, šie iškasę sudaužė karstus. Lietuviai iškėlė bylą, o žinia apie nutikimą spaudoje *sukėlė prieš lenkus daugelį mūsų tautiečių, beskestančių susilenkinimo bangose*. Iki tol už sugyvenimą buvęs J. Paukštys sukiršintas karčemoje užsitraukęs ėmė giedoti lenkų himno parodiją: *„Jeszcze Polska nie zginela, ale zginas musi / Co moskaln niezabil, cholera wydusi...“*. Kiti dar daugiau pridėjo ir vėliau ši parodija būdavo giedama išsitraukusių lietuvių, kad pradėjus karčemoje kovas su lenkais. *Vietos lenkai atsिमokėjo J. Paukščiu griechiausiu boikotu jo krautuvės*, bet šis tapo griežtu antilenkinku [919, p. 671].

²² J. Šliūpas atsидūrė gatvėj su 5 ct kišenėje užsiutinęs lenkus lietuvių kurstymu nedalyvauti 1791 m. konstitucijos minėjime ir M. Tvarauskas neatlaikė dviejų protestuojančių delegacijų [980, p. 83].

darbis ir ketino šaukti suvažiavimą su redakcija, bet laimėjo J. Šliūpas, „Lietuviškajame balse“ paskelbęs ankstesnę savo suvažiavimo datą. A. Varnagiris atsigriebė uždraudęs „Vienybėje“ skaityti „Lietuviškąjį balsą“, o J. Šliūpo susivienijimą išvadino „Perkūno, šėtono ir pagonių“. Matyt, tai ir prisidėjo, kad šis gyvavo vos porą metų. „Vienybiečiai“ laimėjo ir spaudos karą – jų didesnio formato laikraštis labiau tiko skaitytojams nei mažesnis ir rimtesnis „Lietuviškasis balsas“. Nepadėjo ir J. Šliūpo surinktas bendradarbių būrys, daugiausia iš Europos (Juozas Adomaitis-Šernas, A. Vilkutaitis, V. Kudirka ir kiti) – jų įprotis ištepti tekstus ir rašyti „aukšta“ kalba atbaidė menko išsilavinimo skaitytojus, šiems labiau tiko šiurkšti D. T. Bačkausko satyra. „Lietuviškajame balse“ trūko ir skaitytojus dominusių trumpų vietinių žinučių ir korespondencijų, kurių J. Šliūpas nespėjo parūpinti; pakenkė ir skandalingas Lietuvos krikšto minėjimas, po jo laikraštis neteko daug skaitytojų ir išsikėlė iš Niujorko į Shenandoah, Pa., kur baigė dienas 1889 m.

Ši priešprieša tapo tolesnės išeivių periodinių leidinių ideologinės ir informacinės kovos pradžia bei suformavo prastas etiniu požiūriu tradicijas, kai priešą siekta ne įtikinti, bet suniekinti. Regis, pradžių padarė D. T. Bačkauskas, užvertęs J. Šliūpą nekultūringa satyra ir sensacijom persunktais straipsniais. Šis atsakė tuo pačiu, kartu nukrypdamas į ateistinę pusę. Atidžiau pažvelgus į šias, mūsų masteliais, provincijos laikraštėlių peštynes, matomas to meto pasaulinės ideologinės kovos atspindys, kur radikalizmo plėtrą lydėjo ateizmas, materializmas ir socializmas. Į Rusiją atėjęs radikalizmas suviliojo ir lietuvius, ypač aušrininkus. Bet ir tarp lietuvių susidurta su konservatorių atoveiksmiu, šie stiprybės sėmėsi iš šimtametes tradicijas gynusios religinės ideologijos. Jos auklėta visuomenė ir Lietuvoje, ir JAV buvo ypač atspari naujų idėjų sklaidai ir J. Šliūpo pastangos iš pradžių prilygo sienos daužymui kakta, juoba „vienybiečių“ pusėj buvo kun. A. Varnagiris. Ši laikraščių kova liudijo ir nesyk minėtą bendruomenės skilimą į dvi sroves: konservatyvią, paremtą šimtametėm tradicijom ar tradicinę, tad – daug stipresnę (jai prigijo katalikiškos vardas), ir laisvamanišką, besiorientuojančių į tautines vertybes ir besiremiančių mokslu, arba racionalistinę [980, p. 97].

Leidėjai siekė, kad jų laikraštis būtų vienintelis viso pasaulio lietuviams. Pvz., J. Šliūpas siūlė padaryti tokiu „Lietuviškąjį balsą“ ir šis, remtas Lietuvos veikėjų, kurių laiką po „Aušros“ buvo tautinę inteligentiją *vienijančiu centru, nacionalinių idėjų propagavimo tribūna* [985, p. 111]. Nenuostabu, jog, 1889 m. Tilžėj pasirodžius „Varpui“, „Lietuviškasis balsas“ pareiškė, jog lietuviams užteksią jo. Į tai atsiliepęs J. Adomaitis-Šernas pabrėžė, kad inteligentams kurtas „Varpas“ nebus niekieno nuosavybė, sieks lietuvių vienybės ir bus tolerantiškas. Jis ypač kritikavo „Lietuviškojo balso“ išpuolius prieš dvasininkus, nepritarė ir siekiui remtis darbininkais, anot jo, kol Lietuva po svetimųjų jungu, tai teneš tarpusavio kivirčius, verčiau kol kas remti *senus tautiškus pamatus, platinti vienybę, sutikimus, ne kaip daryti reformas ir sėti naminius vaidus* [972, p. 123]. Daugėjo konkurentų ir JAV – 1888 m. iš „Vienybės“ pasitraukęs D. T. Bačkauskas Mahanoi City, Pa. įsteigė „Saulę“ ir ilgai laikėsi unijinės krypties, šturkščiu humoru puldinėdamas visus, kas jam nepatiko, bei tapdamas dar vienu „Lietuviškojo balso“ atakos objektu pirmiausia dėl lenkomanijos. Steigėsi ir kiti leidiniai, bet, kaip minėta, daugelis, nepaisant inteligentų džiaugsmo, kad JAV gali daryti apie ką Lietuvoje ir svajoti buvo pavojinga – sakyti, ką mano, tvėrė neilgai. Mat iš pradžių trūko patyrusių spaustuvininkų, kapitalo ir ypač skaitytojų [972, p. 79].

Tačiau į paskutinį XIX a. dešimtmetį spauda įžengė didžia dalim atlikusi organizacinę misiją ir tapusi organizacijas telkiančiu ar skaldančiu įrankiu greta kitų komunikacijos priemonių. Atsirado laikraščių – institucijų organų praktika. Ji buvo svarbi abiem pusėm: organizacijos leidinyje skleidė savo ideologiją ir informaciją, o leidiniai užsitikrindavo rinką – juos prenumeruodavo organizacijų padaliniai ir nariai, tad suvažiavimuose virdavo kova už teisę būti organu. Kurį laiką SLA organu buvo „Vienybė“, bet 1896 m. SLA įsteigė savo laikraštį „Tėvynė“, nes, matyt, „Vienybė“ kaip „samdomas“ pasauliečių leistas organas nebetenkino SLA vadovybės, kurioje dominavo dvasininkai. Reikėjo valdomo, ypač lipant per XX a. slenkstį, kai SLA užvirė dvasiškių ir pasauliečių kova. Gal nuolaida pasauliečiams buvo cenzūros panaikinimas „Tėvynėje“ 1900 m. seime, kad nariai *turėtų lygų balsą Susiv. ir kuopų reikaluose* [360, l. 50], bet, regis, greit susigriebta – SLA vis aršiau skylant

į „kuniginius“ ir „nekuniginius“ „Tėvynė“ pateko į kovos epicentrą ir cenzūra grįžo.

Kaip argumentai prieš „kuniginius“ spaudoje vartoti į viešumą iškilę SLA vadovų kunigų finansinio piktnaudžiavimo faktai, kliudymai stoti kitų konfesijų lietuviams, pasaulietinės TMD augimas, o SLA sėkmė sieta su išlaisvinimu iš kunigų įtakos ir pavertimu tautine organizacija. Pirmu susidūrimu tapo 1900 m. seimas, kur, amžininkų žodžiais, vieni kitus išmest iš salės ketino abi pusės. Pergalė buvo tų, kurie galėjo garsiau ir ilgiau rekti, o ypatin-gai užpultieji. Informacijos laisvės požiūriu įdomus kun. S. Pautieniaus susikirtimas su P. Mikolainiu, kaltintu SLA griovimu padedant „Vienybei“ ir priklausymu LLS, remiantis „Lietuvos“ publikacijom, jog kalbėjo jo seime. Pastarasis atkirto, kad dalyvavo kaip žurnalistas, jog tai ne SLA ardymas ir, kunigui neatsakius, triskart išvadino jį melagiu [360, l. 53]. Viršūnę priešprieša pasiekė dar po metų abiejų pusių itin aktyviame propagandiniu atžvilgiu 1901 m. seime. Dalis delegatų, nepatenkinti, kad vadovybę išlaikė kunigai, išėjo iš salės, ir kai pasilikusieji pakeitė susivienijimo vardą į Susivienijimą lietuvių Rymo katalikų Amerikoje (SLRKA), įkūrė naują, pasilikdami SLA vardą.

Kokią reikšmę informacijos sklaida turėjo ideologinei diferenciacijai, liudija ir laisvamanybės plėtra. Pradedant J. Šliūpo laikraščiais, periodika vaidino vieną pagrindinių vaidmenų jai įsitvirtinant (čia paminėtinas V. Karalius, vienas aktyviausių ateistinės literatūros leidėjų). Ypač veiksmingos buvo publikacijos apie parapijiečių kovą su siekusiais užrašyti vyskupams parapijos turtą kunigais. Kitąsyk, nebeišsitekusios spaudoje, bylos nukeliaudavo į atsišaukimus ir knygas, kaip kun. M. Kriaučiūno ir A. Olšausko. Pastarasis išleido knygą „Istorija Chicagos lietuvių, jų parapijų ir kun. Kraučiuo prova su laikraščiu „Lietuva“, buvusi balandžio mėnesyje 1899“ (beje, dalis teksto pateikta anglų kalba). Be kitų dalykų, A. Olšausko ryžtą bylinėtis lėmė ir tai, kad kunigas, atskirdamas į laikraščio kritiką, keliais tūkstančiais egzempliorių išplatino jo laišką „Lietuvos“ skaitytojui dėl nesutarimų šeimoje ir skaitė bažnyčioje, smerkdamas leidėją kaip skyrybų propaguotoją. Savo ruožtu M. Kriaučiūnas įsteigė laikraštį „Katalikas“, kur puolė A. Olšauską, „Lietuvą“ ir tautininkus. Knyga virto ir laikraščius

apkeliavusi F. Bagočiaus byla su „Vienybe“. Panašų kelią nueidavo ir viešos laisvamanių diskusijos su tikinčiaisiais (porą brošiūrų apie diskusijas su LMD 1892 m. išleido J. Paukštys).

Visuomeniniai procesai veikė ir knygų leidybą. Repertuaras liudija, kad aktyviai knygą idėjų propagandai naudojo socialistai ir laisvamaniai. Jie turėjo tokius autorius kaip J. Šliūpas, V. Dembskis, V. Karalius ir kiti, pasirodė ir Lietuvos socialistų knygų (A. Moravskio, Z. Aleksos, V. Kapsuko), ir atspindėjusių srovių tarpusavio kovą – „Debatai socialistų su klerikalais“, „Byla Detroito katalikų su socialistais“, verstinės žymių nelietuvių socialistų (A. Babelio, K. Cetkin, N. Bucharino ir kitų) nemenkais, kitąsyk 3000 egz., tiražais. Ideologinę literatūrą leido ir dešinieji (iš jų autorių minėtinas A. Kaupas). Su ideologine kova siejosi ir filosofinės literatūros leidyba – sakysim, reikšmingiausias jos XX a. pradžios veikalas – L. Biuchnerio „Spėka ir medega...“ (1902) – turėjo didelę įtaką ateistinių idėjų propagandai.

Prie tautinės savimonės stiprinimo prisidėjo istorinė literatūra. Suprantant jos svarbą, leistos knygos, su kurių autorių teiginiais leidėjai ne visada sutikdavo, kaip J. Šliūpo redaguota K. Skirmont „Istorija Lietuvos...“ (1887, pirmoji išėivių knyga apie Lietuvos istoriją). Iš kitų pažymėtinos M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystė“, S. Daukanto „Lietuvos istorija“, kelios J. Šliūpo knygos. Dienos šviesą išvydo ir knygos apie lietuvių–lenkų santykių istoriją bei emigraciją. Tautinio judėjimo žadinimo požiūriu reikšminga Edvardo A. Frimeno knyga „Europos istorija“ apie kelių tautų išsivadavimo judėjimus. Prie pasaulėžiūros formavimosi prisidėjo gausi mokslo populiarinimo literatūra, atsiliepusi į lietuvių domėjimąsi gamtos reiškiniais. Pasirodė tokios knygos kaip J. Žebrio „Trumpas aprašymas apie žemę, arba Žemrašys“ (1896, laikytina pirmąja lietuviška geografija), J. Pabrėžos „Botanika, arba Taislius auguminis“ (1900); žymiausias tokios literatūros autorius ir rengėjas buvo J. Adomaitis-Šernas.

Su siekiu prisitaikyti prie naujų gyvenimo sąlygų ir savišvieta sietinas daugumos žodynų ir mokymo priemonių pasirodymas, ypač anglų ir lietuvių kalbos gramatikų. Pirmas anglų kalbos vadovėlis – J. Paukščio „Spasabas grejto išsymokinimo angelskos kalbos...“ – išleistas jau 1886 m., po jo pasirodė dar keli. Iš lietuvių kalbos vadovėlių minėtinas 10 000 egz. tiražu išleistas A. Miluko

„Lengvas budas pačiam per save pramokti rašyti“ (1894, 1897). Knyga buvo svarbi platinant raštą tarp lietuvių. Tuo buvo suinteresuotos srovės, nes raštingumas lėmė jų informacijos sklaidą ir įtaką. Nenuostabu, kad savišvieta buvo viena nuolat draugijų ir spaudos akcentuotų problemų²³.

* * *

Informacinė parama tautiniam judėjimui Lietuvoje. Tradiciškai vertinant išeivių veiklą, pastebimiausia jų parama tautiniam judėjimui Lietuvoje, tai pasakytina ir apie informacinę veiklą, kur nuo pradžios siekta laisvai reikšti įsitikinimus ir už tautiečius gimtiniėje. Sakysim, M. Tvarauskas pirmame „Gazietu Lietuviška“ numery teigė, jog palikę tėvynę *verksminga* širdimi išeiviai laukė jos išdavimo *nuo deguto, kuriuomi per šimtą metų prisigėrusi buvo*, o tai, kad JAV galima leisti laikraštį, sulyginu lietuvius su kitom tautom, davė galimybę gauti daugiau žinių ir siųsti į Lietuvą savo leidinius [984, p. 144].

Paramoje tautiniam judėjimui regimi keli epizodai – kova su spaudos draudimu, įskaitant Paryžiaus 1900 m. parodą, Kražių skerdynės, 1905 m. revoliucija, aukų rinkimas, o reprezentuojant save kaip tautą tiek JAV, tiek pasauly – kova su emigracijos varžymais, lietuvių kaip tautos įtraukimas į imigrantų registraciją ir savo teigiamo įvaizdžio formavimas. Aišku, iš tautos istorijos varpinės svariausia atrodo kova su spaudos draudimu, tuo labiau kad išnaudoti turėtas galimybes išeivius ragino tautinio judėjimo lyderiai²⁴, o sveriant jų indėlį įprasta minėti spaudą. JAV šalia Rytų

²³ Kokią galią turėjo savišvieta, liudija kad ir A. B. Strimaičio patirtis – šį 1903 m. į Pottsville, Pa. kalėjimą, kur sėdėjo nemažai lietuvių, pakvietė viršininkas J. Bendoraitis ir svečias, pamatęs, kad kitų tautų kaliniai, nors jų mažiau, geriau aprūpinti literatūra, nupirkęs kažkiek knygų nusiuntė su turėtom namie bei parašė atsisaukimą į laikraščius, kad žmonės siųstų perskaitytas; knygas siuntė ir jų leidėjai. Po trijų mėnesių kalėjimas turėjo apie 500 knygų ir veik visus išeivių laikraščius. Dėka to keli už muštynes sėdėję jaunuoliai pramoko skaityti ir rašyti, kai kurie tapo organizacijų nariais ir net laikraščių bendradarbiais [402].

²⁴ V. Kudirka pirmame „Varpo“ numeryje rašė išeiviams leisti knygas, nes tai *įnaša į Lietuvos išdą*, o M. Jankus 1885 m. ragino J. Šliūpą *valnoje žemėje nelenkti galvos lenkams ir meškoriams. Parodykite, ką galite ant valnos žemės, ir aš, nors slapta, išduosiu knygą apie jūsų tvirtybę ir leisiu į Lietuvą. Meškoriai tai girdės – matys ir duos mums spaudos valnybę. Tada Lietuva jau nežus. Tik nesustokite dirbti. Ant jūsų kabo laimė visos Lietuvos ir lietuvininkų* [984, p. 184].

Prūsijos tapo lietuviškos leidybos centru, dalis čia leistų knygų ir periodinių leidinių tiražo keliavo į Lietuvą²⁵ (savo ruožtu išeivių spauda dėjo ilgiausius iš „užmarių“ atgabentų knygų sąrašus), o leidėjai ir platintojai žiūrėjo į Prūsijos leidėjus ir spaustuves kaip į atsparos taškus, iš kur spauda lengviau pasiekdavo Lietuvą. Dėl mažesnių kaštų knygas Prūsijoje spausdino J. Šliūpas, A. Milukas ir kiti, ypač parengtas pagal susitarimą Lietuvoje (J. Jablonskio „Lietuviškos kalbos gramatiką“, V. Kudirkos verstus A. Asniko ir F. Šilerio kūrinis), be to, išeiviai čia savo spaudą parduodavo pigiau nei JAV, sakysim, S. Daukanto „Lietuvos istorija“ čia kainavo dolerį, JAV – tris [752, p. 65]. Regis, pareikalavimas buvo nemenkas, tad iš JAV atvykęs P. Mikolainis 1901 m. Tilžėje bandė steigti išeivijos leidinių knygyną, bet juo susidomėjo policija. Prekybininką išgelbėjo JAV pilietybė, nors knygyną teko pamiršti, jo idėją įgyvendino Morta Zauniūtė [984, p. 185].

Svarbus buvo Lietuvoje platintų išeivių knygų repertuaras, ypač visuomeninio pobūdžio, mokslo populiarinimo ir net grožinės literatūros. Kol jų nebuvo, skaitytojai Lietuvoje turėjo tenkintis brošiūrom bei maldaknygėm, o Rusijos valdžia galėjo tikėtis, kad negaudami bendram lavinimuisi reikalingos spaudos, lietuviai priims knygas graždanka. Išeivių spauda pavojų sumažino, nes tiko ir jaunimui, o jos nekontroliuojamas srautas kėlė ir politinį pavojų, nes šokiravo skaitytojus ar keitė jų pažiūras, kaip Juozo Tysliavos, kuris, perskaitęs iš JAV gautą knygą „Kodėl aš netikiu į Dievą?“, tapo laisvamaniu. Užtvenkti to srauto Rusijai nesisekė taip, kaip sekėsi tartis su vokiečiais dėl spaudos persekiojimo. Tai iš dalies lėmė draudimo atšaukimą [829, p. 206]. Tad 1875–1904 m. išeivių spauda turinio svarumu, gan aukšta apipavidalinimo ir iliustracijų kokybe laikoma vienu išpūdingiausių spaudos draudimo meto istorijos skyrių²⁶. Bet ir po 1904 m. JAV liko vieta leisti dėl politinių

²⁵ TMD 1896 m. nutarė kasmet rinkti iš narių po 60 ct ir už tuos pinigus išleistas knygas dovanai ar pusvelčiui skleisti Lietuvoje, iš viso iki 1904 m. TMD išleido 12 knygų, o 16 560 egz. nusiuntė „Varpui“ per knygnešius išplatinti Lietuvoje, bet daugelis jomis prekiaavo [984, p. 185].

²⁶ 1903 m. A. Jakštas teigė, kad išeivių laišškai, grįžusių pasakojimai apie laisvę, susirinkimus, necenzūruotos spaudos skaitymas *padarė, jog lietuviai per paskutiniuosius 20 metų savo išsilavinime pažengė daug toliau, negu kitose aplinkybėse būtų galėję pažengti per visą šimtmetį* [842, p. 19].

priežasčių Lietuvoje nepageidautą literatūrą. Sakysim, 1914 m. „Katalikas“ pateko į draudžiamų Rusijon siųsti laikraščių sąrašą, o britų spauda pranešė, jog Rygoje konfiskuotas lietuviškos spaudos, spėjama, „Keleivio“ ir „Laisvės“, siuntinys [690]. Į Lietuvą keliavo ir kiti propagandinio pobūdžio spaudiniai, sakysim, LMD nusiuntė didžiųjų kunigaikščių paveikslus [990, p. 62]²⁷.

Išeivių parama neapsiribojo spaudos gabenimu ar pagalba Mažosios Lietuvos laikraščiams. Stengtasi teikti informaciją apie spaudos draudimą tiek JAV, tiek pasaulio visuomenei, mėginta paveikti Rusiją. SLA, SLRKA, kitų organizacijų seimai priimdavo rezoliucijas, reikalavusias panaikinti draudimą. 1903 m. viena jų nusiuntė Europos šalių užsienio reikalų ministerijoms ir spaudai atsišaukimą prancūzų kalba [685, p. 41]. Išimtim tapo 1904 m. SLA seimas, kur dėl gandų apie spaudos grąžinimą nutarta nebesiųsti Rusijai protestų, užtat LLS seimas, patartas žymaus JAV teisėjo Strausso, nutarė apskųsti carą tarptautiniam Hagos tribunolui, bet tai liko sumanymu, kaip ir socialistų noras siųsti J. Šliūpą į Amsterdamo socialistų kongresą kelti spaudos draudimo klausimą [752, p. 213]. Paradoksalu, bet, regis, iš tokių raginimų daugiausia atgarsio sulaukė SLA sumanymas 1895 m. siųsti Nikolajui II karūnacijos proga laišką „Paveikslas padoniausio prašymo Rosijos imperatoriui nuo Amerikos Lietuvių“, kur buvo ir prašymas atšaukti spaudos draudimą. Paskelbus jo projektą 1896 m. „Ryte“, spaudoje kilo polemika ir laiškas liko neišsiųstas, bet ginčų atgarsiai pateko į JAV, vėliau – Galicijos ir Poznanės lenkų spaudą, iš jos – į daugelį įtakingų Europos laikraščių visur minint, kad lietuviai reikalauja grąžinti draudžiamą spaudą [986, p. 189].

Ryškiausia lietuvių (tiek Lietuvos, tiek išeivių) antidraudimine akcija tapo ekspozicija Pasaulinėje 1900 m. parodoje Paryžiuje²⁸. Jau sumanymas buvo iššūkis: tauta, ištrinta iš pasaulio

²⁷ Nežinia, kaip „uoliai“ išeivių spaudą skaitė žandarai, kol kas tegalima pasakyti, kad, pvz., J. Šliūpui knygoje „Lietuviški raštai ir raštininkai“ priskyrus rankraštyje buvusius eilėraščius „Kelonė į Peterburgą“ ir „Senovės Lietuvos paminėjimas“ A. Baranauskui, šiuo susidomėjo žandarai [842, p. 294].

²⁸ Tiesa, prof. E. Volterio raginimu A. Burba buvo nuvykęs į 1893 m. Pasaulinę parodą Čikagoje perskaityti paskaitą apie padėtį Lietuvoje ir spaudos draudimą [842, p. 106], bet nežinia, kaip jam sekėsi. Siekdamas priminti lietuvių egzistavimą V. Ambrozevičius Filadelfijos Commercial muziejuje įrengė lietuvių spaudos ir rankdarbių ekspoziciją [752, p. 284].

žemėlapiu, ryžosi pasirodyti esanti gyva ir su savo turtais, ypač draudžiama spauda. Kartu tai buvo bene pirma tokio masto akcija, suvienijusi įvairių pakraipų lietuvius tiek Europoje, tiek JAV bendram darbui ir atkreipusi į juos tarptautinės visuomenės bei carizmo dėmesį. Be to, paroda buvo ir proga įvertinti savo dvasios turtus bei nuveiktus darbus, pamatyti spragas, o surinkta spauda ir etnografinė medžiaga tapo pagrindu tolesniam jos kaupimui.

Teigiama, ši mintis priklausė 1893 m. JAV tada dar klierikų J. Žiliaus, A. Miluko, P. Abromaičio ir A. Kaupo įsteigtai „Lauryno Ivinskio Europos–Amerikos draugystei“, siekusiai informuoti kitas tautas apie Lietuvą. 1894 m. „Vienybėje“ įdėtas jos atsišaukimas rengti lietuvių skyrių sulaukė menko atgarsio (tikėta pasirengti per porą trejetą mėnesių) [972, p. 156] ir sukrusta tik 1899 m. abipus Atlanto. Ciuricho „Draugystė lietuviškos jaunuomenės“ vėl priminė idėją, tvirtindama, kad tinkamai išnaudojus draudžiamą spaudą agitacijai *įtakinguose užsienių laikraščiuose* pavyks palenkti juos lietuvių pusėn [973, p. 31]. Ciurichiečiai siūlė papildyti A. J. Zanavykučio (Juozo Angrabaičio) „Suskaitą, arba statistiką visų lietuviškų knygų, atspausdintų Prūsijoje nuo 1864 m. iki 1896 m.“ ir, remiantis ja, surinkti po vieną leidinio egzempliorių. JAV idėją ėmė gaivinti jau kunigu tapęs J. Žilius ir veikiai per laikraščius išrinktas rengimo komitetas (pirmininku ir knygiu tapo J. Žilius, išdininku – J. Paukštis, sekretorium P. Mikolainis, nariais – J. Šliūpas ir A. Milukas) [972, p. 156]. Į raginimus, skelbtus lietuvių, lenkų ir rusų spaudoje, atsiliepė „Varpas“, „Ūkininkas“, „Tėvynės sargas“, socialdemokratų „Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo“. Iš išėivių priešinosi tik „Saulė“, nepritarė ir kai kurie vokiečių laikraščiai. Jie šmeižė rengėjus ir savo, ir Rusijos valdžiai. Anot „Tilsiter zeitung“, paroda turėjo sukiršinti rusus, panašiai teigė ir „Memeler Dampfboot“, dar vadinęs lietuvių judėjimą priešišku ir vokiečių valdžiai (tiesa, rusams patarta lietuvių agitacijos susilpninimui panaikinti spaudos draudimą).

Tačiau vežimas krutėjo šleivai. Ciuricho komitetas, pasiūlęs ekspozicijai vietą Tarptautinės spaudos skyriuje, susikompromitavo – nutarė, jog geriausia rengti su ar greta A. Mickevičiaus 100-metį minėjusių lenkų, girdi, taip susimąžins našta ir labiau atkreips kitataučių dėmesį. Dar sklido žinia, jog kai kurie jo nariai

nemoka lietuviškai. JAV komitetą draskė nesutarimai tarp kairiųjų trijulės ir dviejų kunigų. Katalikų nepasitenkinimą J. Šliūpu iliustruoja jo išplūdimas „Katalike“. Ugnį viešu laišku bandęs gesinti A. Milukas teigė, jog nedera painioti tikėjimo dalykų su tautiniais, bet labai kenkė J. Žiliaus valdžios siekis ir veikla už kitų nugaros. Be to, delegatu Europoje išrinktas J. Basanavičius dėl įvairių priežasčių nepasirodė Paryžiuje, nors vis aštrėjo vietos problema. Galop, po tam tikrų peripetijų, išeivių įkalbėtas ir materialiai paremtas, jos ėmėsi Jonas Bagdonas, tuo metu Prūsijoje rūpinęsis „Varpo“ ir „Ūkininko“ leidimu ir prižiūrėjęs M. Zauniūtės vadovaujamą knygų rinkimą.

Atvykęs į Paryžių 1899 m. vasaros pabaigoje jis patyrė, kad niekas nerizikuos pyktis su rusais ir eksponuoti lietuvių spaudos. Nebuvo ir Tarptautinės spaudos skyrius. J. Bagdonas nesutiko ir dėtis su lenkais ar eksponuoti knygas tarpininkaujant Paryžiaus knyginkams ar spaudos firmoms dėl brangių paslaugų ir siekių skirtumo. Paaiškėjo, kad neverta tikėtis pagalbos iš Paryžiuje veikusios prolenkiškos „Želmens“ draugijos. Teliko viena vieta – Etnografijos skyrius. Apsukrus Paryžiaus lietuvis Kajetonas Dobkevičius susitiko su Etnografijos muziejaus direktoriumi prof. Hamy ir išrūpino vietą Tracadero rūmuose buvusiam muziejuje [973, p. 42]. Jo direktorius Landrinus gavo formalų Švietimo ministro sutikimą ir pasiūlė rinktis iš dviejų vietų. Trocadero rūmai buvo seni, bet, J. Bagdono žodžiais, dydžiu, grožiu ir vieta lenkė daugelį naujų, juoba stovėjo ant kalvos, nuo kurios vėrėsi graži miesto panorama [360, l. 19].

Deja, leidimas gautas su sąlyga *neišstatyti knygų arba brošiūrų su politiška tendencija, galinčia sukelti diplomatinius nesklandumus*, tad ekspozicija turėjo būti etnografinė [973, p. 43], o dar stiprėjo įtampa tarp JAV komiteto ir Europos lietuvių, pirmiausia – J. Bagdono. Ugnį pakurstė ir informacijos nutekėjimas – į šio rankas pateko kai kurie J. Žiliaus laišakai V. Kudirkai ir „Želmens“ vadovams Geršinskiams, liudiję J. Žiliaus siekius didinti savo galias ir nepalankų požiūrį į Europos lietuvius. Gavę laiškus J. Šliūpas ir P. Mikolainis bandė šaukti komiteto posėdį, bet J. Žilius atsisakė ir P. Mikolainis žadėjo J. Bagdonui paskelbti apie nesusipratimus „Vienybėje“. Nors tai kėlė grėsmę ir aukų rinkimui, ir komiteto likimui,

agitacija spaudoje prieš J. Bagdoną vis dėlto nesukėlė suurutės ir nesustabdė aukų plaukimo²⁹.

Įtampą kaitino ir nepavykusios J. Bagdono pastangos suburti veiklų komitetą vietoj jau tik formaliai egzistavusio. Jam beliko tenkintis prie „Varpo“ ir „Ūkininko“ redakcijos sudarytu mažu komiteto centru, kuriam, be jo, dar priklausė M. Zauniūtė. Tačiau „amerikiečiai“ nutarė, jog Paryžiuje reikia komiteto. Jį suorganizavo buvęs Ciuricho komiteto narys P. Žitkevičius, įtraukęs K. Dobkevičių ir J. Pautienių. Kai J. Bagdonas 1900 m. sausio pradžioje JAV komiteto raginimu nuvykęs į Paryžių baigė spręsti vietos klausimą, užsuko į Londoną, iš kur atsivežė „Tėvynės“ numerį su nemaloniom žiniom. Pasirodo, JAV komitetas gerokai nustebo, kai, paskyręs J. Bagdoną delegatu, gavo paryžiečių sutikimą rengti parodą ir J. Žilius prikišo jam blogą parodos organizavimą, pridėdamas P. Žitkevičiaus laišką su kaltinimais apgauldinėjant išėivius. Šį užstojo J. Šliūpas, bet J. Žilius tęsė puolimą „Tėvynės“ puslapiuose, dabar kaltindamas P. Mikolainį ir J. Šliūpą Paryžiaus komiteto ardymu. Pagaliau viską išsprendė atviras Paryžiaus komiteto laiškas „Vienybėje“ apie komiteto organizavimo eigą ir kad jis padeda J. Bagdonui. Kartu komitetas kaltino „amerikiečius“, jog vis neatsako į reikalavimą turėti teisę spręsti parodos klausimus ir kad pasirodžius kaltinimams nebegauna spaudos iš JAV. Situaciją komplikavo ir atstumai – laiškai į JAV keliavo 10–12 dienų ir susirašinėjimas, net greit atsakant, užsitęsėdavo apie mėnesį, be to, išėiviams, ypač J. Žiliui, labiau rūpėjo etnografiniai ir kultūriniai reikalai. J. Bagdonas tebemanė, jog parodos tikslas – parodyti lietuvių kultūros nenormaliomis politinėmis sąlygomis vaizdą. Svarbiausiomis priemonėmis jis laikė literatūrą ir su „paryžiečiais“ sprendė parodos klausimus (be kitų dalykų, jie nutarė vietoj eksponatų katalogo leisti knygą prancūzų kalba apie parodą).

Paroda buvo oficialiai atidaryta balandžio 15 d., bet lietuvių ekspozicija – tik po mėnesio: vėlavo eksponatai, ekspozicijos rengi-

²⁹ Fragmentiški 1900 m. duomenys rodo, kad aukojo apie 600 asmenų bei draugijų; asmenys davė nuo kelių centų iki dolerio, o kolektyvinės ir draugijų aukos siekė nuo kelių iki keliasdešimt dolerių. Į JAV siųstos ir kitur gyvenusių lietuvių aukos – tiek kolektyvinės, kaip Anglijos lietuvių, Brazilijos ir net trijų lietuvių iš Manilos, tiek pavienės – J. Mickevičiaus iš Škotijos, J. Angrabaičio iš Krokuvos, J. Basanavičiaus iš Bulgarijos ir Henriko Bukaičio (Bukavskio) iš Švedijos.

mas ir katalogo leidyba, o JAV komitetas – siųsti pinigus; J. Bagdonas tegalėjo teisintis, kad vėlavo ir tokių šalių kaip Anglijos, Prancūzijos ir kitų ekspozicijų atidarymas. Lietuvos vieta buvo centrinėje Trocadero rūmų dalyje, „Europos“ sekcijoje, ir užėmė 10x5 m plotą, neskaitant trobos maketo, kur tilpo eksponatai, atspindėję ir JAV komiteto valia atsiradusius žemės ūkio bei Prūsijos lietuvių skyrius [974, p. 548]. Šių spaudos įtraukimas kirtosi su parodos tikslu ir J. Bagdonas džiaugėsi, kad jai užteko vietos atskirai nuo draudžiamos.

Ekspozicija sudarė trys aiškios dalys: troba su piršlybų sceną vaizdavusiais manekenais, įvairių dirbinių ir spaudos. Troboje eksponatų – dailės, namų ir žemės ūkio gaminių pavyzdžių bei nuotraukų, rodžiusių lietuvių kasdienybę, – buvo nedaug. Prie jos kabėjo iškaba su parodos pavadinimu ir elementariom žiniom apie Lietuvą bei jos istoriją ir žemėlapiais (pusiau etnografiniais, su nurodytu gyventojų skaičiumi ir didžiojo kunigaikščio Algirdo laikų LDK). Kairėje kabėjo Algirdo ir Gedimino, dešinėje – M. Valančiaus, V. Kudirkos, J. Šliūpo, J. Basanavičiaus, J. Šerno ir A. Burbos portretai. Prie daiktų buvo pateikti prancūziški paaiškinimai [360, l. 31].

Spauda eksponuota trijose spintose. Didelėje, stovėjusioje prieš trobą, buvo spaudos draudimo metų knygos, įskaitant ir kelias graždanka (įdėtos JAV komiteto valia parodyti kontrastą), keli rankraščiai ir dokumentai³⁰; mažose, kabėjusiose prie sienos – iki draudimo išleistos knygos ir Mažosios Lietuvos spauda gotiškuoju šriftu. Rankraščiai buvo ir spintose, ir prie jų, kabėjo ant vielinių kopėtelių. Lentynoje buvo sudėti katalogai ir *kitokie prigulintys prie informacijos raštai*, priešais stovėjo 180 metų stalas, ant jo – S. Baltamaičio bibliografija. Viršuje kabėjo J. Basanavičiaus siūlymu padarytas žemėlapis, kurio geltoni spinduliai rodė spaudos kelią į Lietuvą iš JAV, Prūsijos ir Šveicarijos. Kairėje nuo spintų kabėjo egzempliorių skaičiumi paremta lietuvių literatūros augimo diagrama. Laikotarpis nuo XVI a. pabaigos iki 1899 m. buvo padalytas į dvi dalis: XVI a. – 1864 m. ir 1864–1899 m. Augimo linija

³⁰ Nežinia, ar į jas pateko iš M. Zauniūtės J. Bagdono prašyta didžiausia rašyta ranka prasto žmogaus knyga ir informacija apie panašias, nes manė pridėti paaiškinimą, kad lietuviai gyvena it viduramžiais, kai knygas ranka rašė vienuoliai.

buvo juoda, o vietas, kai leidyba labiausiai nukentėjo, žymėjo raudona, ties ryškiausiom vietom (1864, 1880 ir 1897 m.) parašyta „Causas Politiques“, o 1864 m. – dar ir „Draudimas spausdinti lietuviškas knygas lotyniškam raidėm“ („Interdiction d'imprimer les livres lithuaniens en caracteres latins“).

Nepakenkė ir trijų dalių lietuvių spaudos bibliografinė rodyklė. Vieną sudarė papildyta J. Angrabaičio statistika. Antrą – Prūsijos lietuvių leidinių rodyklė. Tiesa, parodos rengėjai nebuvo ja patenkinti, ypač dėl „skylių“ (nepateko net 1818 m. K. Donelaičio „Metų“ leidimas), o iš veik 200 knygų – be dar tiekos kalendorių – tik apie 40 buvo pasaulietinės, tad Prūsijos lietuviams, anot M. Zauniūtės, nebuvo kaip girtis lietuvybe – rodyklė liudijo jų atsilikimą nuo Lietuvos 20–30 metų [974, p. 549]. Trečią sudarė J. Žiliaus „Suskaita, arba Statistika, visų lietuviškų knygų, atspausų Amerikoj nuo pradžios lietuviškos Amerikon emigracijos iki 1900 metų“ (pirmoji JAV lietuvių spaudos bibliografinė rodyklė), apėmusi 285 spaudos vienetus. Ir ji buvo neišsami – be leidėjų JAV užsakymu Mažajoje Lietuvoje spausdintų leidinių, organizacijų įstatų bei kitų smulkesnių spaudinių. Atrodo, rodyklė išleista 500 egz. tiražu, buvo ir jos prancūziškas variantas („Catalogue des livres lithuaniens“), nurodantis, kad dėl draudimo knygos spausdinamos už Rusijos ribų [974, p. 541]. Iki rodyklės pasirodymo kai kuriems lankytojams slapta dalyta lietuvių literatūros augimo diagrama, A. Lietuvio (A. Moravskio) straipsnio „L'oppression russe en Lituanie“ („Rusų priespauda Lietuvoje“) atspaudas iš 1900 m. „L'humanité nouvelle“ ir J. Angrabaičio 1897 m. parašytas jo statistikos priedas „Appel de la nation lithuanienne, adresse a tout le monde civilise“ („Lietuvių tautos kreipimasis į civilizuotą pasaulį“) [974, p. 558]. Čia, pvz., pateikta duomenų, kad per 33 metus lietuviai užsienyje išleido 4 mln. knygų ir brošiūrų, už tai „prūsams“ sumokėjo milijoną rublių, kad per sieną perneštos knygos brangsta trigubai, o už jų saugojimą apie 200 žmonių laikomi kalėjimuose.

Lietuvos vardas garsintas ir su paroda susijusiuose bei jos metu vykusiuose renginiuose. Lietuvių kilmės iš gotų šalininkas J. Žilius referatą šia tema paskelbė Tarptautiniame etnografijos mokslų kongrese Paryžiuje. Čia referatą apie lietuvių kilmę skaitė ir

jaunesnysis H. Geršinskis. Teigiama, jo klausę apie 30 delegatų ir daug svečių. Pranešėjas ir P. Žitkevičius informavo apie lietuvių parodą, ir delegatai kitą dieną ją aplankė. Jiems parodytos senos knygos, papasakota apie tautinį sąjūdį, spaudos draudimą ir t. t. [974, p. 557]. Paskaitose apie lietuvius ir spaudos draudimą kalbėjo antropologas Josephas Denikeris, dr. René Verneau ir Trocadero muziejaus direktorius Landrinas. 1901 m. vasarį Lilyje paskaitą apie lietuvių parodą skaitė dr. R. Gauthiotas ir rodė iš J. Bagdono skolinčas nuotraukas. Anot amžininkų, kitakalbę, ypač prancūzų, spaudą ypač domino toks anachronizmas kaip spaudos draudimas visai tautai. Tiesa, konkrečiai žinoma, kad apie lietuvius rašė „La Nature“ ir „Le Naturaliste“ (dr. L. Laloy straipsnyje pristačius ekspoziciją nurodyta, kad lietuvių kalba, kuri labiau artima sanskritui negu kitos indoeuropiečių kalbos, yra beveik uždrausta. *Didelė jų dalis turėjo emigruoti į Ameriką. Ši tauta, kuri atkakliai atsisako mirti, tikrai verta mūsų simpatijų* [974, p. 557]). Iš kitų publikacijų žinoma, kad „Tilsiter Zeitung“ gyrė lietuvių ekspoziciją³¹.

Nors ir kiek spauda atspindėjo ekspoziciją, tai Rusijai buvo nemalonu ir Lietuvoje imta ieškoti jos rengėjų, bet, regis, toliau tardymų nenuėita. Juo labiau jog čia apie parodą, be nedaugelio, talkinusių renkant eksponatus, mažai kas žinojo. Be to, tik aštuntame „Tėvynės sargo“ numeryje pasirodė parodos aprašymas, o „Varpe“ ir „Ūkininke“ ji tebuvo paminėta. Viltys dėtos į atviruką su parodos vaizdu ir atitinkamu tekstu, jo klišė nusiūsta M. Zau-niūtei, bet ji negalėjo nuvykti į Tilžę ir tarpininkaujant nepatyrusiam asmeniui atvirukus spausdino vokiečiai (fotografas R. Minzloffas). Gan išsamiai apie parodą rašė išeivių spauda.

J. Bagdonas, rūpindamasis informacija apie lietuvius, siūlė rengti atsišaukimą – paaiškinimą apie parodą prancūzų kalba, bet pats nepajėgė dėl užimtumo ir ragino JAV komitetą išleisti tris atsišaukimus (vieną „nekaltą“, oficialų, komiteto vardu, kitą – draugijos ar tautiškos demokratų partijos, trečią – LSDP), nusiūsti į Paryžių žmonių, išmanančių lietuvių literatūrą, politinius siekius ir mokančių svetimų kalbų, surengti balių žurnalistams, spaudos augimo diagramą išsiuntinėti redakcijoms, išleisti parodos albumą,

³¹ Lietuvių sėkmę liudijo ir tai, kad jų eksponatai, įskaitant knygas, gavo 12 aukso medalių.

atminimo ženklą ir t. t. Bet komitetas atsakė, kad užteks atsišaukimo TDP vardu, o vietoj susirinkimo – referato kokioje mokslo draugijoje. Albumas buvo išleistas, bet ne toks, kokį įsivaizdavo J. Bagdonas – parengtas moksliniais pagrindais ir tinkamas siųsti kitų tautų etnografams. Leidinys buvo nedidelis (nors poligrafiniu požiūriu ir be priekaištų) ir išėjo tik 1902 m. (beje, jo tekstą rengęs J. Žilius apie parodą rašė ir 1902 m. išleistoje knygoje „Kelionė į Europą“). J. Bagdonas, susirašinėdamas su kitataučiais parodos reikalais, buvo sumanęs užsakyti antspaudą su įrašu „Lietuvizka paroda Paryžiuje 1900“, o „amerikiečiai“ – sidabrinius bei aliuminius atminimo medalius ir išdalyti juos padėjusiems rengti parodą, bet projektas liko projektu.

Uždarius parodą, talkinusiems prancūzams išdalytos kai kurios knygos, 20 eksponatų dovanota Trocadero muziejui. Kiek įstrigo idėja dovanoti Paryžiaus nacionalinei bibliotekai 1900 m. leidinius. Teko dusyk priminti leidėjams, kad tai dar vienas lietuvių gyvasties pagarsinimas, juoba nacionalinės institucijos turi pateikti ataskaitas apie savo turtą, tad paminėtų ir šią dovaną. Priminta, kad biblioteka – viena garsiausių pasauly, ją lanko ne tik prancūzai, bet ir kitataučiai, tad svarbu, kad jos kataloguose būtų ir lietuviškų knygų. Galop 1901 m. bibliotekai perduotos 52 knygos, 16 laikraščių ir penki atsišaukimai. Likusios knygos 1908 m. išsiųstos į Vilnių Lietuvių mokslo draugijai.

J. Žilius parodos albume rašė, kad *su 1900 metu užstojo dėl lietuvių nauja era – pasiliovė svajonė, prasidėjo veikmė* [972, p. 159]. Gal ir ne per didžiausias, bet tarptautinėj arenoje kilęs triukšmas dėl spaudos draudimo buvo nenaudingas Rusijai ir skatino ją panaikinti. Tiesa, dar teko luktelėti, bet žinia JAV sutikta džiaugsmingai, laikraščiai aptarinėjo spaudos ateitį Lietuvoje ir naudą tautos pažangai, ruošti vieši renginiai, kitąsyk derinant su amerikiečių šventėm. Sakysim, Bostone paminėjimas įvyko birželio 17 d., švenčiant pergalę prieš britus 1776 m. mūšyje prie Bunkor Hillo. Tą dieną lietuvių organizacijos susirinko prie bažnyčios, išklause mišias už žuvusiuosius ir specialų kunigo J. Jakščio pamokslą, o popiet dalyvavo susirinkime, kur oratoriai kalbėjo apie lietuvių spaudą ir kovą su jos draudimu, buvo renkamos lėšos tautiniams reikalams [363, l. 28].

Tokių renginių tradicija susijusi ir su 1893 m. Kražių skerdy-nėmis. Tapusios bene pirmu įvykiu Lietuvoje, apie kurį išeiviai sužinojo iš JAV spaudos (tik vėliau – iš laiškų laikraščiams ir arti-miesiems), jos išjudino išeiviją ir sukėlė spontanišką informacinę akciją. Matyt, pirmoji reagavo „Vienybė“ – jos gruodžio 19 d. numerio pirmas puslapis buvo juodai įrėmintas, kaip ir skiltys, prasidėjusiais žodžiais: *Verkime broliai ir seserys, kam da ašarų yra ir keno širdyje spinksi tėvynės ir savo tautiečių meilės kibirkštėlė. Raudokime dvasioje ant kapinių savo brolių, kurie praliejo šiose dienose savo kraują, gindami šventą Lietuvą ir šventus dievnamius bei bažnyčią nuo barbarų maskolių...* [984, p. 136] Ja pasekė kiti, bažnyčiose laiky-tos gedulingos pamaldos, SLA seimas sudarė protesto komisiją. Ji rengė demonstracijas ir mitingus, kur priimtos rezoliucijos siųstos JAV spaudai (tarp įdėjusiųjų buvo „New York Herald“). Bene didžiausias mitingas vyko 1894 m. kovo 4 d. Wilkes-Barre, kur keli tūkstančiai raitų, važiuotų ir pėsčių lietuvių traukė gedulinga eisena gatvėm, mitinge lietuviškai ir angliškai sakytos kalbos kitą dieną pasirodė laikraščiuose [986, p. 21]. Planuota, komisija skelbs (*per brošiūras*) *kančias tautystės ir katalikystės Lietuvoje*, o A. Burba garsino, kad, surinkus draugijų protestus SLA *vardan visų lietuviš-kų draugysčių ir 200 000 lietuvių*, įteiks popiežiui ir Europos šalių vyriausybėms [919, p. 336]. Regis, tai virto 1900 m. memorandumu popiežiui Leonui XIII su prašymu globoti Lietuvos katalikus, išspausdintu 20 puslapių leidinyje „Vox Americae Lituanorum“ lietuviškai ir lotyniškai. Leidinys vargu ar buvo pastebėtas, nes gar-sinta, kad leistas *visų lietuvių balsu* (prieš tokią „autorystę“ protes-tavo LLS seimas) [360, l. 36]. Kitas žinomas informacinis veiksmas – J. Žiliaus ir A. Miluko susitarimas su rusų rašytoju ir žurnalistu Matrosovu. Šis grafo Lelivos vardu parašė knygą apie lietuvių pa-dėtį Rusijoje, kuri buvo išleista rusų, lietuvių ir anglų kalbomis 1896 m. Matyt, rusišką variantą SLA su lydimoju raštu pasiuntė carui, jo ministrams, spaudai ir kitų kraštų diplomatams³². Pasi-rodė ir J. Žiliaus knyga „Kražių skerdyne ir jos pasekmės“, J. Žeb-

³² A. Miluko teigimu, Leliva lankėsi JAV atsiųstas Rusijos valdžios, A. Milukas ir J. Žilius susipažino su juo per vakarų ukrainiečių laikraščio „Svoboda“ redakciją, o už knygos parašymą jam buvo nemažai sumokėta [842, p. 21].

rio „Kankinimas katalikų“ bei Kražių skerdynes vaizdavęs plakatas lietuvių ir anglų kalbom.

Kiek pakenkė srovių kova. J. Šliūpas Shenandoah, Pa. 1894 m. sausį su V. Dembskiu sukviesto susirinkimo rezoliucijas, smerkusias carą ir popiežių (kam lietuvius *parduoda azijatiškam carizmui*, nes ragino vyskupus klausyti caro), įdėjo Niujorko laikraštyje „Free Russia“, o septynios vietos draugijos pareiškė lietuvių ir JAV spaudai protestą, girdi, J. Šliūpas nebuvo įgaliojtas kalbėti jų vardu, ir priekaištavo, kad spauda *pasidrašino* skleisti melagingas žinias ir *vogti vardą visų Shenandoah'o lietuvių* [972, p. 126]. Viešu skandalu spaudoje tapo ir nesusipratimai dėl kražiečiams rinktų aukų likimo.

Srovių susiskaldymas sumenkino išeivių paramą (įskaitant ir informacinę) ir 1905 m. revoliucijai. Revoliucija tapo prielaida įvardyti, ką turėta omeny kalbant apie laisvą Lietuvą, nes anksčiau tai skambėjo gan abstrakčiai, net skelbta, kad politinę jos *neprigulmystę skaitome už tuščią svajonę ir prieš ana atvirai protestuojame* [361, l. 21], ir išryškino du jos rėmimo kelius: aukų ginklams įsigyti ir kitiems tikslams rinkimą bei literatūros, sėjančios *vienokį mieri, supratimą*, leidybą. Kairiųjų siūlymuose regimi informacinės kampanijos plano kontūrai. Jie ragino organizacijas siųsti rezoliucijas į „Association Press“ agentūrą, kad per šią patektų į JAV spaudą, liudydamos lietuvių solidarumą su amerikiečiais ir kitom tautom, protestavusiom prieš carizmo represijas. Mažesnės draugijos ir kuopos akintos susirinkimų protesto rezoliucijas siųsti vietinei spaudai (jos iškarpas – išeivių redakcijoms, kad *būtų rekorduojami mūsų vientaučių gražūs darbai*) [364, l. 51]. Kairieji ragino perduoti propagandai visas anksčiau surinktas lėšas, o plečiant akciją sudaryti specialų pinigų rinkimo komitetą ar kad juos rinktų „Vienybės“ ar „Lietuvos“ redakcijos [364, l. 55–56].

Deja, trukdė ginčai dėl aukų dalijimo. Beieškant išeities 1906 m. vasario 22 d. Filadelfijoje surengtas visuotinis JAV lietuvių seimas, bet stigo laiko pasirengti ir seimas baigėsi gan nerezultatyviai. Nors amžininkai teigė, kad buvo vertingas dėl parodytos vienybės, tik ši išgaravo renkant aukas (beje, dešinieji priekaištavo socialistams panaudojus jas Lietuvoje propagandai ir laikraščiams išlaikyti). Seime priimta rezoliucija – memorandumas Rusijos ambasadoriui

JAV, kur, nurodžius Rusijos skriaudas, pritarta Vilniaus seimo autonomijos reikalavimui. 1907 m. SLRKA seimas nusiuntė memorandumą Rusijai, reikalaujamas prijungti Suvalkų guberniją prie Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijų, suteikti joms autonomiją. Ieškant užtarimo, kreiptasi ir į kitas šalis. 1905 m. LLS vardu J. Šliūpas nusiuntė Japonijos ambasadoriui Vašingtone laišką, sveikindamas su sėkme kare ir viltim, kad ne tik *suglamžys* Rusiją, bet ir padės lietuviams, kurie prie to *siekinio spendžiamės* (formaliu laišku atsakęs ambasados sekretorius teigė, kad ambasadorius reiškia simpatiją lietuvių siekiams ir tikisi, kad karas tam turės įtakos) [364, l. 75].

Informacija apie 1905 m. įvykius ir jų traktuotę toliau kurstė pasaulėžiūrinę priešpriešą JAV. Socialistai išnaudojo Seinų vyskupijos valdytojo prel. Juozapo Antanavičiaus aplinkraštį (beje, skelbtą ir kunigų JAV), jog kiekviena valdžia (tad ir caro) nuo Dievo ir raginusį mušti bei įdavinėti žandarams revoliucionierius. Socialistai kritikavo jį ir aiškino, jog caras – pikčiausias lietuvių engėjas, tad raginantys jį ginti – lietuvių priešai, o revoliucija – vienintelis būdas jį nuversti. Nors pirmas kartas nepavyko – bus antras ir reikia ruošti bei remti besiruošiančiuosius.

XX a. antro dešimtmečio aukų rinkimas Lietuvos švietimo organizacijoms ir Tautos namams nesyk tapo informacinės priešpriešos objektu. 1911 m. iš Lietuvos atvyko kunigai Konstantinas Olšauskis ir Juozas Tumas-Vaižgantas, 1913 m. – Martynas Yčas ir J. Basanavičius. Jau pirmą porą „durtuvais“ sutiko socialistų spauda, neaukoti raginta ir susirinkimuose, kur jie kalbėjo. Nepadėjo J. Šliūpo priminimas „Laisvoje mintyje“: kol Lietuvoje nėra sąlygų laisvoms mokykloms, nevalia būti fanatikais kalbant apie švietimą. Priešininkai griebėsi net scenos – 1912 m. Čikagoje socialistų dramos būrelis rodė pjesę „Svečiai iš Lietuvos“, kaip du kunigai kaulija aukų tautiniam judėjimui, o iš tikro – bažnyčiai ir carui, ir kaip jiems klūpodami pinigų neša katalikai ir tautininkai [996, p. 69]. Nevengta demagogijos – „Draugui“ pasidžiaugus katalikų dosnumu, „Vienybė“ atkirto, kad palankumas rodomas mokykloms, girdi, pamėgintų atvykėliai rinkti aukas vienuolynui... (nors 1911 m. pradžioje Čikagoje baigtas Kazimiero seserų kazimieriečių vienuolynas kainavo 30 000 lietuvių sudėtų dolerių). K. Olšausko

ir J. Tumo-Vaižganto misija baigėsi sėkmingai – per 90 dienų jie aplankė 55 kolonijas, pasakė apie 150 prakalbų ir surinko 19 000 dolerių.

Negrįžo tuščiom ir J. Basanavičius su M. Yču, nors socialistai ir jų spauda juos dar aršiau vainojo [972, p. 301]. Tautininkas V. K. Račkauskas tapo atvykusiųjų sekretorium-organizatorium ir, anot M. Yčo, *laiškais ir laikraščių straipsniais sukėlė visą Ameriką*. Išeiviams siūlyta išsipirkti po sieksnį Tautos namų sklypo, tam išspausdinti liudijimai dalyti aukojusiems *po 10 dol. ir 50 ct*. Paaukojusius 100 ir daugiau dolerių nutarta priimti nariu labdariu, įrašyti aukso raištelį Tautos namų knygoje, o nuotrauką su biografija paskelbti spaudoje (tokių atsirado apie 80, žemės išpirkta daugiau kaip 500 sieksnių). Spauda skelbė svečių maršrutus, rašė apie jų kelionę. V. K. Račkausko pastangomis Čikagoje „Draugo“, „Lietuvos“ ir „Kataliko“ atstovai išrinko komitetą svečiams priimti [735, p. 121]. Panašūs steigėsi ir kitose kolonijose. Susitikimus pajavairindavo koncertai, dažnai svečiams ruoštos vakarienės, kur vėl kažkiek aukota, bet keturis mėnesius keliavusius atvykėlius, ypač garbaus amžiaus J. Basanavičių, iškankino *tie priedai*, juoba, baigdavosi apie 1–2 val. nakties; aukos rinktos ir lankantis iškilesnių išeivių namuose [735, p. 143]. Vargino ir socialistų puolimas bei šmeižtai, pabrėžiantys svečių ryšius su klerikalais ir Rusijos valdžia [725, p. 154]³³. Ypač graužėsi J. Basanavičius – po šmeižikiško L. Prūseikos straipsnio „Laisvėje“ kelias dienas nerimo, girdi, toks *Prūseikutis, nevertas atrišti mano bato šniūrelio*, ir M. Yčas stengėsi, kad į J. Basanavičiaus rankas nepatektų socialistų spauda. Tiesa, dėl tokio šios aršumo katalikų ir tautininkų spaudoje pasirodė užuojautos laišakai svečiams ir protestai prieš socialistus, o aukos augo³⁴ ir duetas išvyko surinkęs apie 23 000 dolerių.

Sumos liudijo išeivių patriotizmą, tautinį susipratimą ir glaudesnius ryšius su tėvyne bei atsiliepė kai kurių diskusijos apie

³³ J. Basanavičius kaltintas, jog prisidėjo, kad į Dūmą nepatektų kairysis A. Bulota, o Dūmos narys M. Yčas – kad gavo medalį iš caro rankų, nors šis teturėjo aukso medalį iš universiteto už mokslinį darbą.

³⁴ Tiesa, negalima visų vienodai tepti, o ir socialistų pozicija kito, pvz., Bostone, Cambridge kolonijoje kunigui neleidus dainuoti socialistų chorui „Laisvė“ M. Yčas su J. Basanavičiumi atsiskakė kalbėti, ir vietos socialistų vadai, įskaitant redaktorių S. Michelsoną ir L. Prūseiką, panūdo surengti susirinkimą, kad kolonijos lietuviai turėtų progą aukoti, ir ragino socialistus prisidėti.

emigraciją Lietuvos ir išeivių spaudoje dalyvių įsitikinimams. Išeiviai kėlė jos naudą (jie grįžta su naujom žiniom ir pinigais, remia gimines Lietuvoje), oponentai Lietuvoje (A. Smetona ir kiti) – žalą (išvažiuoja aktyviausia tautos dalis, išveža pinigus). Jį palaikęs J. Tumas-Vaižgantas po apsilankymo JAV prabilo, jog emigrantai turi atsilyginti tėvynei dviem būdais – grįžti ar nuolat ją šelpti. Tyčiojimąsi iš aukų rinkimo spaudoje jis vadino nusikaltimu tautai ir pavyzdžiu rodė airius, kurių emigrantų pinigais agituota už Airijos autonomiją. Aukų rinkėjus jis vadino tėvynės ir emigrantų ryšininkais, pasakojančiais apie padėtį tėvynėje, girdi, jų atvykimas reiškia mitingą ir *nemažą proto darbą ir informacijų rinkimą*; jei nei emigrantai, Airija būtų išnykusi. Anot jo, panašiai elgėsi ir kitų tautų išeiviai, sakysim, graikai. Jų po turkų okupacijos vos dešimtadalis buvo likę tėvynėje, o kiti du šimtus metų *dirbo viešą Europos nuomonę, kol nepagimdė tokio Byrono, pastūmusio visą Europą Graikijos iš turkų nagų paliuosuotų. Ir Graikija liko laisva sau karalija. O padarė tai – jos išeivija* [368, l. 85–7].

* * *

Informacinė veikla už bendruomenės ribų. Iš graikų ir airių taip pat mokytasi lobizmo ginant ir ekonominius interesus (šiems ir atsiliepė antiimigrantinė neapykanta, sakysim, Lattimero žudynių kaltininkai išteisinti dėl to, kad žuvusieji buvo imigrantai, nors protesto mitinguose dalyvavo ir amerikiečiai), ir tautinį judėjimą Lietuvoje, ir savo, kaip imigranto, statusą. Viena tokia akcija vyko 1893 m., JAV pasirašius su Rusija „kriminalinių nusikaltėlių“ išdavimo sutartį. Tada SLA nusiuntė prezidentui Groveriui Clevelandui protestą savo ir 200 000 lietuvių vardu, pabrėždamas Rusijos užmačias slopinti išeivių viltis, jog jų tėvynė sulauks daugiau laisvių [972, p. 136].

Tokiais atvejais veikta su kitataučiais – kai Rusija išdavė du imigrantus, jiems ginti įkurta konferencija protestavo ne tik prieš revoliucionierių persekiojimą, bet ir pačią sutartį, nes Rusija kriminaliniais nusikaltėliais laikė ir politinius, o JAV teismai neįstengė iširti, kuris nusikaltėlis kriminalinis, o kuris – ne. Konferencijos peticijos senatui tekstą įdėjo „Vienybė“, patardama skaitytojams

perrašyti jį ir, surinkus parašus, siųsti konferencijai ar redakcijai [366, l. 14–15]. 1898 m. lietuviai ir kitų tautų emigrantai siuntė protestus prieš imigraciją ribojusį senatoriaus Lodžo įstatymo projektą [976, p. 38], o 1902 m. SLA – prieš kongresui pateiktą imigraciją varžiusį įstatymą. Jo nariai užvertė laiškais savo kongresmenus, kai kurie sulaukė atsakymų, kaip SLA prezidentas M. Totorius ir P. Mikolainis. Žadėta turėti omeny jų laiškus, bet nežinia, ar lietuviai ir kiti imigrantai buvo „kalti“, ar taip buvo sumanyta, kad tų metų pataisa apribojo kinų imigraciją, tad H. W. Palmeris galėjo rašyti S. Alytai, jog lietuviai *abelnai laikomi yra už gerus ir vertus priėmimo valstiečius, kada jie ateina į szita szali, idan pagerinti savo padejima, su mislim isigyventi ant visada ir savo dali sujungti su Suvienytomis valstijomis* [362, l. 68]. 1909 m. SLA seimas priėmė protesto rezoliuciją prieš vėl kongresui pateiktą įstatymą dėl imigracijos, jos kopija nusiųsta prezidentui R. A. Taftui. Lietuviai rėmė kovai su įstatymu įsteigtą organizaciją „Liberty immigration society“ („Laisvos imigracijos draugija“), jos prašymu išeivių spaudoje paskelbta rezoliucijos forma, kurią, iškirpus ir įrašius savo pavardę bei adresą, reikėjo siųsti prezidentui [367, l. 9].

XX a. pradžioje pasipylė reikalavimai į gyventojų surašymų sąrašus įtraukti lietuvius, bene pirma to ėmėsi 1899 m. pabaigoje „Vienybė“. Ji nusiuntė prašymą nepamiršti jų per 1900 m. surašymą *Statistikos viršininkui W. C. Hunt, vienok liko be pasekmės* [360, l. 7]. 1905 m., artėjant 1910 m. surašymui, Čikagos lietuviai protestavo, kad sąraše jų nėra, o SLA reikalavo lietuviams atskiros skilties. Pastangų viršūne tapo penkių lietuvių, vadovaujamų pažinčių tarp JAV pareigūnų turėjusio Juozapo Elijošiaus, kelionė į Vašingtoną, kur jo pažįstamas kongresmenas V. Vilsonas iš Čikagos su dar dviem kongreso nariais pristatė juos prezidentui R. A. Taftui ir už surašymą atsakingam pareigūnui Durandui. Šis stjo prieš, nes pusė surašymo blankų jau buvo išspausdinti, ir pabrėžė, jog lietuvių niekas nežino. Išgelbėjo J. Elijošiaus pastaba, kad Rusijos caras, be kitų titulų, turi ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio, R. A. Taftas *maloniai pažiūrėjo į delegaciją ir Kongresmenai ir Senatoriai, kurie atsilankė su lietuviais, pradėjo rankomis ploti ir liepė įtraukti lietuvius* [401].

Libizmo raginta imtis ir ginant švietimo reikalus. 1901 m. kunigai kviesti reaguoti į JAV vyskupų įsakymą įvesti anglų kalbą

į pamokslus ir mokant vaikus. Girdi, ar tam bėgta į laisvės šalį, kad čia vaikai virstų *kosmopolitišku konglomeratu*. Protestuoti ragintos ir parapijos, ir draugijos, ir spauda, nepaisant partinių skirtumų, juoba lenkai rengėsi priešintis [361, l. 58]. 1911 m. Niujorko ir jo apylinkių draugijų konferencijoje priimta rezoliucija reikalavo, kad miestuose dalyti lapeliai *dėlei mokyklos ar sveikatos reikalų ir visokios kitos pasargos, kurios spausdinasi kitokiomis kalbomis, apart anglų, būtų ir lietuviškai, vakarinėse mokyklose mokoma lietuviškai, o viešosiose bibliotekose būtų lietuviškų knygų* [368, l. 15]. ALSD 1910 m. suvažiavime nutarė, jog spaudos pareiga – raginti lietuvius reikalauti bent kartą per savaitę viešosiose mokyklose vaikus mokyti lietuvių kalbos, gramatikos, istorijos ir kitų disciplinų.

Visa tai liudija rūpestį tuo, ką šiandien vadiname tautos įvaizdžiu ir amerikiečių, ir tarptautinės visuomenės akyse. Jį inspiravo ir siekis priminti kone visuotinai užmirštą lietuvių vardą, ir pasipriešinimas amerikiečių visuomenės nuotaikoms, kurias atspindi ir istoriografija. Kalbos nemokėję lietuviai vadinti „slavais“, *hunks* (pašlemėkais), *polandieriais* ar Europos šiukšlėm. Lietuviai jautėsi patekę į JAV visuomenės dugną, tad nuolat siūlyti receptai, kaip iš jo kapstyti (nors radikalų spauda kaltinta prisidėjusi prie amerikiečių nusiteikimo prieš imigrantus [972, p. 84]).

Būta daug žaizdų: nuo politinės saviraiškos iki buitinių skaudulių, sakysim, girtavimo (beje, visų Rytų Europos emigrantų). ALSD ragino agituoti prieš salūnus ir girtavimą, o organizacijų švietimo komisijas – platinti literatūrą apie jo žalą [369, l. 32], dalis laikraščių įsteigė blaivybės skyrius. Išeivių lyderiams antialkoholinė propaganda buvo priemone siekiant JAV lietuvių idealo (blaivus, respektabilus ir priimtinas visuomenei), kartu pabrėžta, kiek naudos tautiniam judėjimui atneštų gėrimui išmestos lėšos (nors dalis spaudos priešinosi prohibicijai rūpindamiesi salūninkų reklama) [996, p. 79]. Kartu, suvokiant savišvietos svarbą šiam idealui, rūpintasi jos sklaida ir propagavimu³⁵. Išgyventa dėl kitataučių

³⁵ Andai tuo rūpintasi nuo pirmųjų emigranto žingsnių svetur, sakysim, Ellio salos imigracijos įstaigoje dirbęs Vincas F. Jankauskas dar spaudos draudimo metais ragino aukoti jai spaudą, nes netikėta pažintis su ja gali *gerų vaistų duoti*; jo iniciatyvą pratęsė kiti čia dirbę lietuviai, pvz., 1905 m. atvykusiam B. K. Balučiui valdininkas, įsitikinęs, kad tas lietuvis, davė pundą laikraščių [752, p. 100].

stebinusių vestuvių papročių, pavertusius jas išgertuvėm ir žemos moralės demonstravimu (omeny turėta vyrų teisė bučiuoti jaunąją išgėrus į jos sveikatą ir varžytinės, kas daugiau sudaužys lėkščių). Rūpinantis jaunimu raginta populiarinti gimnastiką, steigti jos sales lietuvių namuose (beje, jų, kaip kultūrinių centrų, kūrimas irgi turėjo būti spaudos pareiga) [368, l. 15]. Kultūriniais laimėjimams parodyti ALSD kvietė draugijas rengti lietuviškų gaminių parodas.

Tautos vardą garsino ir XX a. pradžioje gimusi tradicija svarbius renginius pradėti iškilmėm (eisenom, mitingais). Tuo pasižymėjo SLA, ypač didelę eisena surengęs prieš 1910 m. Čikagos seimą, minint Žalgirio 500-metį ir SLA veiklos 25-metį. Joje dalyvavo 37 draugijos, 8 orkestrai, ketvertu arklių kinkytos puoštos 4 karios, 20 automobilių, apie 70 privačių karietų ir chorai. Vėliau didelėje salėje vyko masinis susirinkimas su prakalbam ir M. Petrausko vadovaujama menine dalim [972, p. 176]. Beje, Žalgirio 500-mečiui skirtas nemažas dėmesys. Pvz., minėjime Grand Rapids, Mich. liepos 24 d. trijų draugijų nariai, pražygiavę gavėm, susirinko prie lietuvių bažnyčios, kur ant scenos sėdėjo „kunigaikštis Vytautas“ su „kariais“, lietuvių ir amerikiečių pareigūnai. Demonstracijoje ir minėjime New Britain, Conn. dalyvavo apie 1300 lietuvių, apsilankė meras, kalbėjo J. Šliūpas ir kiti oratoriai, dainavo V. Juškos vadovaujamas choras.

XX a. pradžioje imta dalyvauti ir JAV šventėse. 1911 m. liepos 4 d. eisenoje Čikagoje lietuviai turėjo vežimą, kur rodė, kaip kunigaikštis Gediminas paima Kijeavą. Mero kvietimu South Omaha, Nebr. demonstracijoje su tautine vėliavaėjusi Šv. Antano draugija laimėjo pirmą vietą [368, l. 76]. New Britain, Conn. 1910 m. lietuviai dalyvavo renginiuose, skirtuose JAV filantropo ir lingvisto E. Burrito 100-mečiui. Demonstracijoje jie turėjo orkestrą, vežimą, kuris vežė „Vytautą“ ir keturias lietuvaites tautiniais drabužiais. Tarp trijų vėliavų buvo ir SLA, ir su užrašu „Lithuanian“, paskui ėjo apie 400 lietuvių [367, l. 48].

Suvokiant dalyvavimo JAV politiniame gyvenime reikšmę, remtas pilietybės gavimo judėjimas, nors tai nebuvo paprasta. Anot amžininkų, išėiviams mažai rūpėjo pažinti JAV politinį gyvenimą, dar menčiau – dalyvauti rinkimuose, nebent koks kandidatas

užsukdavo į saliuonus paagituoti, juoba, kiek praprusę *angliško laikraščio nepaskaitydavo*, nes neišmokdavo kalbos, o be jos *negi daug įtakos angliškai kalbančiųjų tarpe turėsi* [735, p. 145]. Nenuostabu, kad ALDS ragino spaudą supažindinti skaitytojus su JAV santvarka ir kviesti priimti pilietybę. Tiesa, vis neužmiršta, jog trukdo išsilavinimo stoka, tad 1908 m. LSS atmetė siūlymą prisidėti prie JAV socialistų partijos [365, l. 17]. Įdomu, kad visos srovės sutarė, jog, siekiant JAV paramos Lietuvai, būtina įtikinti amerikiečius, kad imigrantai tokie pat šimtaprocentiniai amerikiečiai kaip ir jie, tegu ir trokštą laisvės savo gimtinei. Nuo žodžių pereita prie veiksmų – kelti kandidatai vietos rinkimuose, būta – ir sėkmingai, diskutuota dėl J. Šliūpo kėlimo į kongresą, o suvokus, kad, remiantis savo institucijom, tokie žingsniai vargu ar pavyks, kurtos atitinkamos lietuviškos demokratų ir respublikonų partijų struktūros [997, p. 87].

Gan greit perprasta kino svarba – 1909 m. SLA pateikė protestą Worcesterio kino firmai, kuri, nufilmavusi lietuvių renginį, titruose nurodė, kad tai lenkų pasirodymas, ir ši ištaisė klaidą [366, l. 27]. Viltiniai sutikti Antano T. Račiūno bandymai – 1913 m. jis susuko filmą „Lietuva paveiksluose“ (įamžino kelionę jūra, per Prūsiją ir Lietuvą, M. Yčo ir J. Basanavičiaus išvykimą į JAV) ir labai išpopuliarėjo demonstruodamas jį kolonijose, nes atspėjo, *kas lietuvių širdžiai labiausiai bus miela ir jo dvasiai reikalinga* (seansus papildydavo deklamacijos, žmonos, pianistės ir dainininkės, E. Baltruškaitės-Račiūnienės atliktos liaudies dainos ir „Vienybės“ bendradarbio J. Danieliaus prakalbos). Tikėta, filmas labiau nei spauda susies išėivius su Lietuva ir sudomins ja JAV gimusį jaunimą. Siūlyta išnaudoti ir propagandines kino galimybes – rodyti ne tik žinomus Lietuvos vaizdus, bet ir jos kultūros laimėjimus, sykiu jaudintasi dėl filmo, autoriui perėmus „žemus“ kino pasiekimus, žalos kitataučių akyse – atseit bent penkiose vietose buvo *ristynės ir galavimasis bernų su mergomis*, kai kur *šlykščios ir neestetiškos (kaip, sakysim, toje vietoje, kur bernas tempia už pažastų mergą iš dobilų, nelyginant kaip ožką už ragų)*; išgyventa, kad tokios tik Rusijoje įprastos „riebios“ scenos blogai veiks jaunimą [905].

Su įvaizdžiu siejosi simbolių naudojimas, ypač himno ir vėliavos. Ilgai kaip himnas giedoti trys kūriniai: *himnas naradavas lietuviškas* (Seinų seminarijos klierikų giedota A. Mickevičiaus

poemos „Ponas Tadas“ pradžia, JAV pirmąsyk – 1888 m.), J. Žilias „Lai gyvuoja mūs tauta“ (pirmąsyk – S. Daukanto 100 metinių minėjime 1893 m.), A. Baranausko „Tu Lietuva, tu mieliausia motinėle“ – iki 1907 m. M. Petrauskas atvežė V. Kudirkos „Tautišką giesmę“ [986, p. 65]. Vėliavos paieška siejosi su draugijų tautine simbolika paremtų ženklelių kūrimu, pirmą – su Vyčiu, Lietuvos ir JAV vėliavom – priėmė SLA 1888 m. [752, p. 148]. Kito tik Lietuvos spalvos, 1879–1910 m. daugiausia naudotos balta ir mėlyna, raudona, geltona ir mėlyna, balta, raudona ir mėlyna, nuo 1912 m. raudona, žalia ir mėlyna ir atvirksčiai, o 1914–1920 m. – žalia, balta (su Vyčiu ar be jo) ir raudona [986, p. 65].

Bene svarbiausia vieta formuojant įvaizdį teko kitakalbei spaudai, jos reikšmė bėgant laikui vis labiau suvokta. Nors pirmoji emigranto knyga anglų kalba apie Lietuvą JAV pasirodė XIX a. pirmoje pusėje (šešių puslapių Leono Chodskos tekstas „History of Lithuania“ prie J. Hordynskio knygos apie 1831 m. sukilimą [972, p. 17]), kitų teko palaukti iki amžiaus pabaigos. Tiesa, su Kražių įvykiais ir Paryžiaus paroda susiję leidiniai nebuvo pirmieji. 1891 m. J. Šliūpas 5000 egz. tiražu angliškai išleido knygą „Rusijos carizmo žiaurumai Lietuvoje“ su jo ir A. Burbos pasakytomis kalbomis prieš caro politiką Lietuvoje bei Vakarų šalių siekių ir jų abejingumo Lietuvos bei kitų Rusijos pavergtų tautų kovai kritika. Kalbose jie ragino išeivius padėti tautiečiams Lietuvoje. Bet A. Burba akcentavo bažnyčios persekiojimą, o J. Šliūpas – Rusijos vykdytą bet kokių laisvės apraiškų varžymą. Analizuodami užsienio politikos klausimus, ypač susijusius su mažų tautų apsisprendimo teise, autoriai dėjo pagrindus tolesnei politinei, su Lietuvos kova už nepriklausomybę susijusiai išeivių veiklai XX a. pradžioje [996, p. 52].

Aršiai lenkų pultas J. Šliūpas mėgino jiems atsikirsti brošiūroje „Litwini i Polacy“ (1887), kur, remdamasis istorija ir savo socializmo samprata, aiškino tautų santykius, o, pranašaudamas revoliuciją Europoje, kaip patriotas tarptautinę bendruomenę matė ne kaip proletarinę, o laisvų tautų sąjungą, kurios nare būtų ir Lietuva. Kartu jis atmetė lenkų pretenzijas į lietuvius kaip į *kitaip kalbančius* tautiečius, o, laisvai traktuodamas istoriją (jam Lietuvos krikštas tebuvo politinis Vytauto manevras), vėl akcentavo religijos ir lenkų bažnyčios žalą lietuviams [980, p. 102–4].

J. Šliūpas aktyviai rūpinosi kitakalbe literatūra. 1904 m. SLA nutarė aukoti jo knygai anglų kalba apie lietuvius, o LLS ketino išleisti ir ragino prisidėti TMD, nes knygos reikėjo parodyti *svietui, kokį mes jungą ant savo kaklo velkame ir kiek mes kenčiame nuo barbariškos Maskolijos valdžios* [363, l. 20]. ALSD pavedė jam parašyti brošiūrą apie tai, kad lietuviai tiktų į *visąsvietinį ramybės judėjimą ir tikėtusi tik per tai laimėti savo tautai autonomiją* [369, l. 32]. Vertas dėmesio A. Miluko trijų dalių „Lietuviškas albumas“ (1900) lietuvių ir anglų kalbomis apie Lietuvos istoriją, literatūrą, lietuvių gyvenimą tėvynėje ir JAV. Nuotraukos atspindėjo istorines Lietuvos vietovės, buvo įdėti ir rašytojų portretui (tiesa, jų kokybė buvo gan prasta).

Daug tikėtasi iš periodinės spaudos, ir ne tik angliakalbės. Mėginta rašyti į lenkų spaudą (tegu ir nemėgstamą), supažindinti su savo gyvenimu ir siekiais (pvz., keliems laikraščiams straipsnius siuntė J. Hertmanavičius). Domėtasi ir kitų emigrantų spauda (kitąsyk – ir įtariant, sakysim, atmetas kvietimas į čekų 1904 m. šauktą JAV slavų laikraštinių suvažiavimą, nes išvelgtas noras *garbinti ir glostyti Maskoliją* [989, p. 116–9]), bet labiausiai – amerikiečių. Aišku, iš jos mokytasi (anot A. Kaupo, visi išeivių laikraščiai daugiau ar mažiau laikėsi *amerikiečių metodos*), o nuo XIX a. pabaigos ieškota kelių į ją. Apie tai galvojo J. Šliūpas, į Čikagos spaudą rašė J. Hertmanavičius, bet stigo angliškai mokančiųjų, o ryšiai su redakcijomis buvo silpni, tad sklandė savo (bendro Rusijos pavergtomis tautomis) angliško leidinio idėja. Pirmasis ją pagarsino J. Adomaitis-Šernas 1886 m. 1890–1891 m. į „Varpo“ mintį, kad reikia nors mažo kitakalbio leidinio, atsiliepusi „Vienybė“ mėgino jį organizuoti, bet neįstengė, kaip ir D. T. Bačkauskas, apie 1890 m. užsimojęs leisti laikraštį ir parodyti, kad lietuviai ir lenkai ne kvaili, kaip *amerikonai perstato* (jis kelis mėnesius leido laikraštį „Gazeta Ludowa“, *idant supažindintų lenkus su reikalais lietuvių*). Mėginta angliškus tekstus skelbti savo spaudoje (1897 m. tam keturis puslapius skyrė „Lietuva“), bet tai nepasiteisino nei tada, nei vėliau [989, p. 125–130].

Ko gero, „žemiškiausias“ siūlymas priklausė J. Šliūpai. 1901 m. jis laikraštyje „Zgoda“ ragino lietuvius, lenkus ir vakarų ukrainiečius bendrai leisti anglišką laikraštį supažindinti *su skriaudomis*,

slegiančiomis tautas, iš kurių seniau sukrauta buvo Lenkiškoji respublika [361, l. 59]³⁶. Nors reaguota gan skirtingai, vasario 12–13 d. trijų tautų atstovai nutarė leisti Čikagoje laikraštį „Freedom“ ir sudaryti šešių asmenų leidimo komitetą (nuo lietuvių įėjo J. Šliūpas ir kun. Jonas Sutkaitis). Tautos turėjo sumokėti savo išlaidų dalį ir parūpinti straipsnius anglų ar bent lenkų kalba, o redaktorius Jablonskis išverstis nekeisdamas turinio. Planuota, laikraštis pasirodys apie liepos 1 d. ar anksčiau, jei užteks pinigų, o jei seksis prenumerata – didinti nuo 8 iki 12 ar net 16 puslapių. Jį ketinta siųsti įtakingiems laikraščiams, rašytojams, bibliotekoms, *net patiems despotams ir jų valdininkams aukštesniems*, parodyti, jog jų skriaudas *atjaučiame ir atidengiame prieš visą sviatą* [361, l. 70]. Savo pirmą įnašą – 25 dol. – lietuviai surinko ir optimistai net ragino leisti laikraštį patiems, bet pesimistai, minėję, kuo gulbei, vėžiui ir lydekai baigėsi vežimo tempimas, prikarkė – „Freedom“ nepasirodė [989, p. 132].

Būta ir daugiau panašių idėjų, sakysim, 1904 m. LLS seime New Britain kuopa siūlė vakarų ukrainiečių sumanytą laikraštį anglų kalba *išleisti su prisidėjimu*, bet seimas atidėjo sprendimą [363, l. 29]³⁷. Niujorke 1914 m. planuota leisti emigrantams skirtą dienraštį „Day“ anglų ir kitom kalbom, bet nežinia, ką atsakė lietuviai, paklausti, ar juos domina [865], tad tenka kalbėti apie pastangas „prastumti“ straipsnius apie lietuvius į JAV spaudą (tiek didžiąją, tiek regionų, beje, ši atrodė tinkama vieta iškloti savo tiesą sprendžiant vidinius ginčus³⁸). Gan greit organizacijų seimuose gimė tradicija steigti Spaudos komisiją teikti informaciją ne tik savo, bet ir JAV spaudai. Viltis, kad paskui į renginius (įskaitant ir priešrinkiminius į JAV valdžią mitingus) kviestus įvairaus kalibro JAV politikus ateis ir žurnalistai, buvo viena priežasčių imtis ir tokios prakti-

³⁶ Šis siūlymas panašus į (spėjama) J. Bielinio 1895 m. raginimą leisti *tarptautišką laikraštį* Rusijos pavergtų tautų kalbom, kur, be skriaudų fiksavimo, būtų propaguojamas nepriklausomybės siekis, ir siųsti įvairių šalių spaudai, politikos ir visuomenės veikėjams [989, p. 129].

³⁷ Galop jį palaidojo skepsis, kad amerikiečiams neįdomūs nei jie patys, nei jų laikraštis [989, p. 130].

³⁸ Nors kai kas stengėsi tai menkinti, anot A. Miluko, XIX a. pabaigoje mažai kas paisė *Andziulaičio per „Plymouth Tribune“, paskiau Dr. Šliūpo per „Shenandoah Evening Herald“ <...> paleistų paskvilių* [842, p. 100].

kos. XX a. antrame dešimtmetyje pastebimas vis aktyvesnis siekis, kad į JAV spaudą patektų kuo daugiau informacijos apie lietuvius, sakysim, toks uždavinys keltas Vyčių organizacijos nariams [948].

Žvelgiant iš amžiaus perspektyvos, stebina toks ankstyvas, XIX a. pabaigą siekiantis išeivių lyderių masinės informacijos priemonių svarbos formuojant viešąją nuomonę suvokimas. Tai rodo ir atsiradusi praktika reaguoti į netikslas ar priešiškas lietuviams publikacijas. Pvz., 1896 m. vasarį Čikagos „Evening Journal“, kritikuodamas nepatikimuose bankuose indėlius praradusius lietuvius, apibūdino juos kaip „pusiau civilizuotus“, o šiems užprotestavus įdėjo dar kritiškesnį komentarą. Tada kovo 8 d. katalikai ir tautininkai susaukė mitingą prie Šv. Jurgio bažnyčios. Jame dalyvavo per 2000 lietuvių, kelių etninių laikraščių korespondentai ir vietos veikėjai. Oratoriai smerkė straipsnius, vienas pavadino lietuvius „Abraomo Linkolno vaikais“, kurie, kaip ir kiti imigrantai, per vargus pasiekę Ameriką, naudojami jos laisvėm siekdami tobulėti. Illinojaus aukštesniojo teismo teisėjas Teodoras Brentano teigė, kad joks lietuvis nestovėjo prieš jį kaltinamas kriminaliniais nusikaltimais, ir ragino minią parodyti demokratinius idealus taikiai bei gerai organizuotu protestu, kaip dera garbingiems žmonėms. Kitą dieną įvairiuose Čikagos laikraščiuose, įskaitant ir „Evening Journal“, pasirodė straipsniai apie mitingą, o „Evening Journal“ kaip atsiprašymo gestą pagarsino, jog jame dalyvavę lietuviai buvo švarūs, gerai apsirengę ir inteligentiški. Beje, lietuviai protestavo ir vaizduojami pernelyg idealiai, girdi, jiems reikia ne nepelnytų pagyrų, o tiesos [996, p. 75]³⁹.

Tiesa, kitataučiams skirtai informacijai buvo keliami didesni reikalavimai nei savai spaudai. Amžininkų nuomone, prancūzams netiko J. Angrabaičio tekstas „Appel de la nation lithuanienne, adresse a tout le monde civilise“, nes *rašto forma, aštrūs, pilni neapykantos žodžiai (barbarai, kraugeriai, žudytojai, ir kt.)* buvo nevertotini

³⁹ „Evening Journal“ istorija iš dalies parodo problemas, dėl kurių JAV spauda nepastebėdavo ne tik mažos, iš žemėlapiu ištrintos tautos siekių, bet kitąsyk ir pasaulinės reikšmės įvykių Europoje. Tą patyrė JAV lankydamasis M. Yčas, juo spauda domėjosi kaip Rusijos dūmos nariu. Savo interviu jis ne kartą rado jam priskirtų, bet iš tiesų nesakytų teiginių ar išvadų [735, p. 142].

kreipiantis į civilizuotas tautas, o dar *buvo prikišama prancūzų valdžiai jos bičiuliavimasis su caru ir jam pataikavimas* [974, p. 559]. Tuomet, ginant Lietuvos teises į autonomiją ir protestuojant prieš tai, kad lenkai kėsinaisi į Suvalkiją, suformuoti pagrindiniai ir vėliau naudoti argumentai; jie pateikiami ir 1906 m. Visuotinio lietuvių seimo rezoliucijoje-memorandume rusų ambasadoriui. Tokie buvo senosios Lietuvos istorijos faktai: nuopelnai ginant Europą ir Rusiją nuo mongolų ir kitų priešų, nepriklausomo gyvenimo laimėjimai, Rusijos skriaudos (uždarytas universitetas ir mokykla, išvežti turtai, spaudos draudimas, kolonizacija, Suvalkų krašto atplėšimas).

* * *

Informacinė kova su asmenimis. Šalia tautos galima kalbėti ir apie atskirų asmenų įvaizdžio formavimą, vėlgi vykusį spontaniškai, vedant prieš juos informacinę kovą, kuri ne visada duodavo norimų rezultatų. Ryškiausias pavyzdys – J. Šliūpas. Masinės komunikacijos padarė jį kontroversiškesniausia to meto išeivijos figūra. Dabar jis menamas kaip patriarchas, pranokęs ir bendražygius, ir priešus. Jis buvo vienas labiausiai išsilavinusių išeivių (Maskvos ir Petrogrado universitetuose studijavo filologiją, teisę ir gamtos mokslus) ir turėjo spaudos darbo patirtį. Masinės komunikacijos priemonės (spauda, prakalbos) tapo pagrindiniais jo visuomeninės veiklos įrankiais, o energija ir charakteris kėlė nemenką priešininkų pyktį. JAV J. Šliūpo įtaka buvo tokia, kad jo šalininkams priešininkai nukalė „šliūptarnių“ vardą⁴⁰, o motinos gąsdino vaikus atduosiančios siaubūnui Šliūpui, jei neklausys [679, p. 2].

Esama tiesos kaltinimuose, kad J. Šliūpui kova už laisvamybę prilygo kovai už lietuvių monopolizavimą, bet ši jam buvo tautiškumo žadinimo įrankiu. J. Šliūpas gebėjo atsitraukti, kai tas kenkdavo pagrindiniam siekiui. Pavyzdys – vadinamosios

⁴⁰ Teigiama, vardas sukurtas Shenandoah, Pa. Jono Ražo saliūne, 1886 m. skaitant „Vienybėje“ išpuolius prieš J. Šliūpą. Andriukaičio bandymas jį užstoti sukėlė audrą, ir J. Ražas, kad ją nuramintų, pašaukė visus prie baro išgerti, girdi, *ar mes šliūptarniai kokie, kad už tą driskių niaujamės*“. „Žilis šliūptarnis, Andriukaitis šliūptarnis, ne mes“, atkirto keli vyrukai. Vardas Andriukaičiui prilipo, o paplitęs tapo tokiu įžaidimu, kad net bylinėtasi [842, p. 241].

paliaubos su kun. A. Burba. Šis, kunigaudamas aplenkintose Vilnijos parapijose, ėmė lietuvybės gaivinimo, bendradarbiavo „Aušroje“ ir, lenkų įskustas, porai metų buvo uždarytas Gardino vienuolyne, iš kur nusiuntė sveikinimą „Lietuviškajam balsui“. Gal tai ir paakino J. Šliūpą kviesti A. Burbą į JAV 1889 m. Jie susitiko tik po kelių mėnesių, per tą laiką A. Burba, tapęs uoliu „Vienybės“ bendraautoriumi, susigyveno su J. Paukščiu ir, pamatęs lietuvių skilimo žalą, ryžosi juos vienyti. Paliaubos prasidėjo, kai 1889 m. pabaigoje LMD įsteigęs J. Šliūpas sutarė su A. Burba dėl vienybės (tiesa, teigiama, sutiko A. Burbai davus lėšų medicinos studijoms už pagalbą tautiniame darbe ir nuolaidas kai kuriose srityse, ypač – tikėjimo).

Paliaubų šerdim tapo LMD ir „Vienybė“. A. Burba, įsirašęs į LMD, rėmė ją laikraštyje, padėjo steigti jos skyrius ir patarė J. Šliūpai parašyti lietuvių literatūros istoriją – pirmą draugijos leidinį. Be to, redaktorius A. Turskis nuo 1890 m. kovo buvo pakeistas J. Šliūpo draugu Juozu Andziulaičiu, kuris pirmame numeryje pažadėjo laikraštį *rėdyti grynoje lietuviškoje kalboje ir tikroje tėvyniškoje dvasioje, eidamas ranka rankon su krikščionišku katalikišku tikėjimu, laikydamas sau už pareigą jį gaivinti ir šildyti žmonių širdyse*, vengti asmeninių ginčų ir įvesti naujus skyrius (mokslo, literatūros, politikos ir lietuvių darbų apžvalgas). Jo, A. Burbos ir J. Šliūpo straipsniai užpildydavo daugumą iš 16 laikraščio puslapių, o visi numeriai turėjo paantraštę „Garsas susivienijimo“ (bet tarnavo ir LMD) ir pradžioje kunigų M. Juodišiaus bei A. Burbos aprobatą: *Tas laikraštis yra patvirtintas ir pavelytas dėl skaitymo broliams Lietuviams nuo valdžios dvasiškos katalikiškos, vėliau – tik pastarojo linkėjimus: Nuoširdžiai velyju visiems broliams lietuviams skaityti Vienybę, dėl naudos dvasiškos ir tėvyniškos.*

Deja, J. Andziulaitis netesėjo pažado vengti asmeninių ginčų. Jie prasidėjo „Saulės“ išpuoliais prieš LMD ir J. Šliūpą remiantis korespondencijom iš Baltimorės apie jo paskaitas *nedeldieninėje mokslainėje*. Kaltas buvo ir J. Šliūpas, pasigyres, kad iš jo 31 paskaitos *labiausiai pajudino mislis čionykščių lietuvių išguldymas evoliucijos teorijos*, o dar, regis, jis, kaip LMD atstovas, ne vien Baltimorėje pasisakė prieš kunigus. Pasipylus „Vienybėn“ pasipiktinimo laiškam, ugnį bandė gesinti A. Burba. Girdi, nors J. Šliūpo pa-

žiūros nekatalikiškos, bet jei ką naudingo lietuvybei daro, tą reikia priimti. Tačiau J. Šliūpai, praėjus metui po sutarties, rašė, kad vėl apaštalauja bedievybei ir teisybę jam sakė, jog veikia vanduo su ugnimi susitakys nei jiedu, bet ir 1891 m. A. Burba laikėsi paliubų, nes rūpinosi įveikti lenkišką SLA srovę. Mat valdžios perėmimas 1890 m. seime tebuvo pirmas žingsnis. SLA vos ne vos kvėpavo ir J. Šliūpas labai pagelbėjo kunigui jį stiprindamas ir įtraukdamas pasaulietines draugijas. Jų bendros veiklos viršūne tapo 1891 m. seimas, kur, ko gero, vienintelį kartą J. Šliūpas dalyvavo ir net kalbėjo. Tik po jo prasidėjo nesantaika.

Kai kas nesantaikos priežastimi laiko viešai veidmainyste išvadtą J. Šliūpą su J. Andziulaičiu ir J. Paukščiu išpažintį prieš 1891 m. Velykas, bet reikia atminti, kad ją surengė A. Burba [980, p. 126]. Tai buvo gudrus ėjimas siekiant visuomenės akivaizdoje sukurti sugrįžusio sūnaus paklydėlio ir dviejų priešiškų srovių susijungimo įvaizdį. Kertiniu išsiskyrimo akmeniu tapo materialisto ir pozityvisto J. Šliūpo atkaklumas būti tautos švietėju ir nešti jai tikrą, jo supratimu, mokslą, negalėjimas taikytis su ta tamsa ir prietarais, kuriuos, anot jo, skleidė kunigai. Be to, A. Burba nuo pat pradžių nepasitikėjo J. Andziulaičiu. Kunigas, laikui bėgant, pateko tarp dviejų liepsnų: viena vertus, lyg ir pradėjo eiti kunigų koneveiktu J. Šliūpo taku, iš kitos tapo aukštu išėivių hierarchu (buvo klestinčios parapijos klebonu, SLA prezidentu ir, kaip kunigas, jo dvasios vadu bei „Vienybės“, kaip SLA organo, cenzorium, o J. Andziulaitis nerodė deramos pagarbos!). J. Šliūpo ir J. Andziulaičio pasisakymai už socializmą ir laisvamanybę darė vis aiškesni. Nenuostabu, kad vėliau A. Milukas kaltino juos katalikų laikraščio naudojimu laisvamaniams telkti ir kerštauti už „Lietuvių balsą“, tad „Vienybės“ skaitytojų skaičius ėmė smukti. Kurį laiką susirūpinusį J. Paukštį ramino A. Burba – jis jautės atsakingas už J. Šliūpo ir J. Andziulaičio raštus ir sumokėdavo leidėjui nuostolius, bet neatlaikė sulaukęs protestų iš katalikų draugijų ir kunigų: J. Andziulaitį pakeitė A. Miluku.

Atsisveikindamas su skaitytojais 1892 m. gegužės 10 d. vedamajame straipsnyje J. Andziulaitis pareiškė tematas *vieną aušrinę žvaigždėlę lietuviškose padangėse, <...> tai LMD Amerikoje*. Jis pašalinė A. Burbą iš LMD ir parašė porą straipsnių prieš kunigus į „Ply-

mouth Tribune⁴¹. A. Burba atsikirto tame pat laikraštyje ir „Wilkes-Barre Record“, bet abu tiek telaimėjo, kad sukėlė lietuvius žeminusį skandalą. A. Burba bandė teisintis dviejų puslapių straipsniu „Lietuvystės reikaluose“ viską daręs vienybės labui, bet šaukštai buvo popiet – paliaubos baigėsi ir A. Burba galėjo pakartoti, ką rašė J. Šliūpai įtampai augant – jog šis pasinaudojo jomis laisvamanybei platinti, nes jam ne *lietuvystė, tik bedievyستė rūpi*⁴².

Toliau abu ėjo savo keliu⁴³: J. Šliūpas, remdamasis „Varpo“ pavyzdžiu, ėmė leisti mėnesinį literatūros ir mokslo laikraštį „Apšvieta“ (1892–1893), vėliau – socialistinę „Naują gadynę“ (1894–1896), tebekeldamas katalikų reakciją draugijose, spaudoje, pamoksluose ir saliuuose. Amžininkų žodžiais, lietuviai išnyko, *liko tik bedieviai šliūptarniais, vadinami ir katalikai-kryžiokai, kurie niovesi tarp savęs iki paskutinės ne tik žodžiais vieni kitus žeisdami, bet ir kumščiomis, akmenimis ar kitokiais įrankiais* [972, p. 121]. Kovos auka tapo LMD – prieš ją po paliaubų katalikai pradėjo aršią propagandą, anot liudytojo, *kunigai kaip įdūkę žvėrys dabar ant LMDr. užsivarinėja, <...> per pamokslus, išpažintis, asmeninius pasikalbėjimus, ardo biznį ir pan.* [990, p. 58].

Kova buvo be taisyklių. Sakysim, 1894 m. J. Šliūpo namuose Shenandoah'e netyčia nusišovė jo bendramintis Motiejus Andriukaitis. Atsakius našlei, J. Šliūpai teko rūpintis pasaulietinėm laidotuviem, o katalikai ėjo pasižiūrėti, kai kurie *drįso net iš negyvėlio tyčiotis, už barzdos pešioti etc.*, o nešant karstą į protestantų kapines pakely 4000–5000 katalikų *švilpė, keikė ir baubė, barškino į skardines, buvo ir tokių, kurie paleido akmenius į lydėtojus*. Laidotuvių

⁴¹ J. Andziulaitis tvirtino perėmęs laikraštį su 300, o palikęs su 600 skaitytojų, taip smogdamas leidėjui, kuris, atmindamas rinkimus, garsinos turįs kelis tūkstančius, kad daugiau išpeštų už vieno ar kito kandidato paramą [988, p. 72].

⁴² Matyt, tiltus sudegino 1892 m. seime A. Burbos prastumti nutarimai, kad nariais bus tik katalikai ir jie negali priklausyti socialistinėms ir kitoms bažnyčios draustoms draugijoms [972, p. 115–9]. Turbūt didžiausias nuostolis buvo J. Andziulaitis-Kalnėnas (1864–1916). Turėjęs retą išeiviams išsilavinimą (baigęs Veiverių mokytojų seminariją) ir linkęs prie spaudos, pašalintas iš redakcijos, liko be grašio, tad baigė mediciną ir vertėsi gydytojo praktika New Britain, Conn., ten vedė turtingą našlę švedę ir su lietuviais nebebendravo [984, p. 129].

⁴³ Nors amžini priešai neliko, net ir po to, kai J. Šliūpas, pasijutęs tiek įžeistas A. Burbos 1892 m. išleistos knygos „Trumpa apžvalga lietuvių darbu Amerikoje“, kad padavė jį teismą, – spėjo susitaikyti prieš ankstyvą A. Burbos mirtį 1898 m. [980, p. 132]

komitetas apskundė katalikus miesto tarybai, o šie išskėlė J. Šliūpui bylą, bet teismas jį išteisino. Visą šią istoriją, be išėivių, išskedeno ir amerikiečių spauda, matyt, į ją pateko ir kaltinimai J. Šliūpui: *bedievis, anarchistas, bombininkas, caro Aleksandro II užmušimo dalyvis, visais žvilgsniais pavojingas žmogus, bažnyčių griovikas, bendruomenės tvirkintojas etc.* Tai menkino lietuvių įvaizdį ir kenkė J. Šliūpo profesinei veiklai, tad jam teko palikti miestą. Žinoma, tai tik didino jo nusistatymą prieš katalikus [972, p. 130].

Negelbėjo ir tarpininkavimas iš Lietuvos, kur išgyventa, kad galėję informuoti kitataučius apie padėtį joje išėiviai plovėsi dėl laisvam pasauly aiškių dalykų. Jie buvo lyg kurti nuolatiniams „Varpo“ pakantumo kvietimams, o jei išgirdavo – laikydavosi savo, kaip nutiko 1892 m. Vincui Pietariui išspausdinus ilgą laišką J. Šliūpui, kur kartojo, kad nedera niekinti kunigijos ir kad tarp lietuvių nėra atsparos socializmui, o J. Šliūpas pirmiausia turi būti lietuviu ir neįžeidinėti jų platindamas bedievybę. Šis vėl išvadino kunigus tėvynės neprieteliais, žmogėdžiais, dvasiškais rakaliais, krokodilais, vagimis ir t. t., atsakymą baigdamas kvietimu *kapokime aną hydrą* [972, p. 121].

Ne paskutinį vaidmenį suvaidino ir J. Šliūpo asmenybė. Jis buvo tikras agitatorius ir kaip reta radikalus, tuo ir aktoriniais sugebėjimais imponavo ne vienam ir įgijo daug gerbėjų, kartu – ir priešų. Jei būtų buvęs kiek indiferentiškesnis tikėjimui, gal srovių priešiškus nebūtų buvęs toks aršus, nes jo propaguota socialistinė doktrina kaip priešiška tikėjimui griovė jo autoritetą tarp daugumą išėivių sudariusių tikinčiųjų [980, p. 76]. Tačiau ir katalikai pripažino J. Šliūpo veiklą, anot J. Žiliaus, jei jo *nebūtų buvę, tai jį būtų reikėję sutverti, kad neužsnūstų katalikų dvasiškija*. Amžininkų teigimu, daug kunigų JAV tik jo bijodami negalėjo sėdėti rankas sudėję. Ko gero, ryškiausiai J. Šliūpą įvertino J. Tumas-Vaižgantas – viešėdamas JAV numojo į vienos kunigų organizacijos draudimą dvasininkams būti vienoje patalpoje su J. Šliūpu ir grasinimus neberemti jo aukų rinkimo, užsuko pas jį Scrantone, puolė *į glėbį, apsikabino ir išsibučiavo*. – *Šliūpai, – sakė jis, – aš tave myliu ir gerbiu tavo darbus, bet tavo raštus deginu* [735, p. 129]⁴⁴.

⁴⁴ Tiesa, epizodą užfiksavęs M. Yčas buvo tikras, kad Vaižgantas knygų nedegino. Kai A. Burba spaudoje apkaltino J. Šliūpą nuodijus ligonius, šis padavė kunigą į teismą; kunigai, pakviesti pas jo ligonius išpažinties, liepdavo šaukti kitą gydytoją, antraip nelaidos katalikiškose kapinėse [940, p. 368].

Kitas pavyzdys – A. Milukas, jau Lietuvoje pradėjęs rašyti spaudai ir dėl lietuviškos veiklos palikęs Seinų seminariją, galop atsидūrė JAV, kur, tapęs kunigu, ėmėsi aktyvios visuomeninės ir leidybinės veiklos (leido ir redagavo kelis laikraščius), rengė protesto laiškus Rusijai, jo įkalbėti JAV piliečiai skelbė protestus po Kražių skerdynių. Po A. Burbos mirties jis tapo bene ryškiausiu katalikų veikėju, o po bažnytinės teisės studijų 1901–1902 m. Šveicarijoje jo populiarumas dar labiau šoktelėjo, prisidėjo ir naujos pažintys, ir tai, kad J. Tumas-Vaižgantas perdavė jam redaguoti „Tėvynės sargą“. Tačiau daugėjo ir nepatenkintų, net tarp kunigų. Labiausiai A. Milukui prikaišiota įtaka SLRKA, galop opozicijos pusėn perėjo senas bendražygis kun. A. Kaupas. Daugiausia dėl netikėjimo jo idėja „Naujasis sumanymas“ – steigti Šv. Kazimiero moterų vienuoliją rūpintis spauda ir vaikų švietimu, juoba, A. Kaupas nepritarė ir savo sesers pasiryžimui tapti vienuole, o A. Milukas ją palaukė. Spauldoje pasirodė apkalbų, nepagrįstų ar neįrodytų gaudų, ir apie A. Miluką ėmė klostytis neigiama nuomonė. Teigiama, taip rengtasi pasikasti po jo veiklos pamatais – laikraščiu „Žvaigždė“. Šis buvo SLRKA organas ir beveik 90 proc. prenumeratorių buvo jo nariai, be to, iš jų mokėto 75 ct mokesčio „Žvaigždės“ reikalams leistas ir laikraštis, ir knygos. Laikraščio netekimas atrodė neišvengiama ir leidybinio A. Miluko darbo, ir įtakos pabaiga. Prieš 1910 m. SLRKA seimą spauldoje pasirodė 23 kunigų kreipimasis į jo narius (vadinamasis pamfletas „Milukijada“). Reikalauta, kad A. Milukas pasitrauktų iš vadovybės. Jį viešai užstojo tik 11 kunigų. Dar 1909 m. buvo įsteigtas laikraštis „Draugas“, turėjęs pakeisti „Žvaigždę“; šio darbininkai imti vilioni į „Draugo“ spaustuve. Seime A. Milukas nedalyvavo – pamatęs, kad viskas vyksta, kaip surežisavo jo priešininkai, paliko salę. SLRKA organu, nukonkuravęs „Kataliką“, tapo „Draugas“. Veikiai „Žvaigždė“ iš savitraščio virto mėnraščiu, vėliau – trimėnesiniu žurnalu [988, p. 104, 132], o A. Milukas buvo nustumtas į katalikiškos srovės pakraštį.

* * *

Pirmi keturi emigracijos dešimtmečiai nepraėjo tuščiai, tas krito į akis ir amžininkams, anot M. Yčo, pasidairius kolonijose matėsi,

kad išeiviai gerokai prasilavina išnaudodami susirinkimų ir žodžio laisvę bei lankydami vakarinius kursus; *gaunamas pusinteligencio tipas, kuris sugeba sekti vietos spaudą, pergromuluoti joje randamus klausimus, sugeba kritiškai pažvelgti į kitų srovių bei srovelių gyvenimą ir turi savo nusistovėjusią pasaulėžiūrą įvairiais savo tautos reikalais* [735, p. 146]. Jie pamėgo spektaklius, piknikus, diskutuoti susirinkimuose, skaityti spaudą. Formavosi ir lietuvių įvaizdis kitataučių akyse. Užgrūdinti sunkaus darbo, elgesiu ir lėtesniu būdu jie ėmė išsiskirti iš kitų imigrantų⁴⁵, o jų laisvalaikis jau nebesiribojo saliūnu. Tą ėmė pastebėti ir iškilesni amerikiečiai. Margaret R. Seebach 1909 m. pasirodžiusioje knygoje apie Pensilvanijos angliakasių „That Man Donelaitis“ („Vyras tas Donelaitis“) teigė herojum pasirinkusi žmogų tautos, kuri *iš visų paskesnių imigrantų pasirodo žadanti daugiausia gero* ir kad tarp išeivių iš Rytų lietuvis *laikomas inteligentiškiausiu*. Vienoje to meto sociologinėje studijoje lietuviai pavadinti savarankiškais ir jaučiančiais vertę. Mokslininkas tai iliustravo pavyzdžiu: vieno Pensilvanijos miestelio drabužių parduotuvės pardavėjas paklaustas, kas kokius drabužius perka, atkirto, kad *tie foreigneriai (svetimšaliai) yra savotiški žmonės. Hunas prašo kostiumo už \$5, lenkas — už \$10, o lietuvis už \$15 ir nori, kad švarkas būtų princo Alberto stiliaus* [972, p. 61]. Nors lietuviai nuo kitų imigrantų grupių atsiliko raštingumu, jie išlaikė nemenką periodinių leidinių skaičių ir nemažai stebino amžininkus ryžtu mokytis skaityti ir rašyti lietuviškai bei angliškai [996, p. 58]. Ko gero, neatsitiktinai U. Sinkleris garsaus romano „Džiunglės“ pagrindiniais veikėjais pasirinko lietuvius.

Tačiau 1914 m. liepos 4 d. Niujorkan atplaukusiam vienam vyriškiui išeivių bendruomenė pasirodė dar snaudžiančiu ir savo įtakos tėvynės likimui iki galo nesuprantančiu milžinu. Tačiau ir išeiviai sutiko jį gan įtariai. Mat vyriškis garsiai tvirtino, kad milžinui metas pabusti – Europa prie didelio karo slenksčio⁴⁶.

Karo, kuris pakeis Lietuvos likimą.

⁴⁵ Sakysim, 1913 m. geriausiame to meto JAV muzikiniame laikraštyje „Musical America“ pasirodžiusiame Ivan Narodny straipsnyje „Sanskritas – šių dienų dainos kalba“ buvo pažymėta, kad *darbštūs, tylūs ir kuklūs lietuviai, taip kaip ir finai, į kuriuos jie yra panašiausi, turėjo pasisekimą šioj šalyj, nors dar didžiuma jų yra paprasti darbininkai* [369, l. 13].

⁴⁶ Jei kas žiūrėjo į jį rimtai, tai J. Šliūpas, 1913 m. pranašavęs karą Europoje ir raginęs galvoti apie Lietuvos ateitį [752, p. 301].